

Farkas Kornél

MŰTÁRGYMOZGÁSOK 1945–1949

Az Országos Magyar Szépművészeti Múzeum
a második világháború után
II. rész

A nemzeti szempontból jelentős és veszélyeztetett magángyűjtemények védelme

A vallás- és közoktatásügyi miniszter a 4450/1945. M. E. sz. rendeletben nyert felhatalmazása alapján, 1945. szeptember 1-jén a 42139/1945.V. sz. rendeletével életre hívta a nemzeti szempontból jelentős és veszélyeztetett magángyűjtemények biztonságáról gondoskodó Országos Gyűjteményügyi Bizottságot.¹ A bizottság október 1-jén a következő felhívást adta közre:

„Háború szántotta végig az országot, nyomában irtóztató pusztulás járt most is, mint annyiszor történetünk folyamán. Felbecsülhetetlen nemzeti kultúrkinccseink mentek tönkre az események viharában, megfizethetetlen és pótolhatatlan levéltárak és könyvtárak lettek a tűz martalékává és világraszóló műkincsek pusztultak el vidéki kastélyainkban és kúriáinkban. Sok helyütt még most is ott hevernek ezek a kincsek az udvarokon, istállókban, pajtákban. Kisgyerekek játszadoznak az utca porában régi pecsétekkel, könyvtáblákkal ragasztanak be ablakokat és híres képekkel pótolnak istállóajtókat. Sok műkincsünk orgazdánál lapul s várja a jótékony feledést, sok kerül a zugkereskedelem piacára s megy ki

¹ MNL OL K 726 111/1946. Jegyzőkönyv és felterjesztés VKM-hez az Orsz. Gyűjteményügyi Bizottság működése tbn. 1946. febr. 22.; MNL OL XIX-I-1-h 380. d. 2. t. 1620/3/1950. Fügedi Erik: A veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosának összefoglaló jelentése. 1949. dec. 21. 19. Működéséről lásd *Borsa Iván*: A magyar levéltárügy helyzete a Horthy-korszakban és a felszabadulás után. *Levéltári Közlemények* 25. (1954) 30.; *Sinkó Katalin*: Nemzeti Képtár. (Az MNGG évkönyve 2008.) Bp. 2009. 49.; *Keresztes Csaba*: Műkincsek ebek harmincadján. Veszélybe került műtárgyak Magyarországon 1944–1949. *Archívnet* 15. (2015) 1. sz. (http://www.archivnet.hu/hetkoznapok/mukincsek_ebek_harmincadjan.html, letöltés 2015. febr. 26.)

az országból, pedig minden képpel, minden bútorral s minden könyvvel mi magunk leszünk szegényebbek.

Meg kell menteni a magyar kultúrának ezeket a hányódó, lappangó s a biztos pusztulásnak kitett értékeit. Nem szabad megengednünk, hogy az őszi eső rothadásig áztassa levéltáraink megmaradt anyagát, vagy hosszú téli estéken középkori kéziratokkal fűtsenek be azok, akik nem gondoskodtak tüzelőről. A mentés nem egy osztály, nem kaszt és nem párt kérdése, a mentés az egész magyar társadalom s főként a magyar kultúra vidéki munkásainak feladata, amelyet megoldva az egész nemzet vagyonát őrizzük meg, elhanyagolva pedig az egész nemzet veszít. A most megalakult Országos Gyűjteményügyi Bizottság éppen ezt a feladatot akarja megoldani: menteni, ami még menthető, s amíg nem késő.

A Bizottság kéri ezért minden vidéki tanító s minden vidéki tanár, pap és lelkész, sőt minden vidéken élő értelmiségi segítségét. Segítsetek, hogy megakadályozzuk a pusztulást! Jelentsetek minden elhagyott, vagy pusztuló műkincset, kúriát, kastélyt, minden antik bútort, minden régi könyvet, minden régi iratot a Bizottságnak. Jelentsetek akkor is, ha csak hallottatok róla, ha nem láttátok is. A Bizottságnak szakemberek állnak rendelkezésére és megfelelő műszaki felszerelés, hogy védelmet találjon részükre.

Ki segítsen nehéz munkánkban, ha Ti, a magyar kultúra vidéki munkásai nem segítetek?”²

A bizottság legfontosabb feladata a gyűjtemények kataszterének felvétele volt. Mihalik Sándor múzeumi igazgató, a bizottság elnöke 1945. szeptember 20-án levélben kért adatokat ehhez dr. Genthon Istvántól. A Szépművészeti Múzeum főigazgatója 1946. január 3-án megküldte neki a háború előtt nyilvántartott magángyűjtemények névjegyzékét.³ A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium (a továbbiakban: VKM) hasonló kéréssel fordult az intézményhez, mivel május 18-án megbízta dr. Jeszenszky Sándor miniszteri osztályfőnököt a magántulajdonban lévő, valamint a reprezentatív magyar képzőművészeti kiállítások céljára alkalmas műtárgyak összeírásával.⁴

² Mentsük a pusztuló kulturális kincseinket! Köznevelés 1. (1945) 7. sz. 11–12.

³ SzMI 271/1945. M. N. Múzeum – Orsz. Gyűjteményügyi Bizottság nemzeti szempontból jelentős magángyűjtemények bejelentése tbn. 1945. szept. 20.

⁴ SzMI 119/1946. VKM külföldi magyar képzőművészeti kiállítás anyagának összeírása tbn. 1946. máj. 18.

1945. december 4-én a bizottság, az Elhagyott Javak Kormánybiztosságával (a továbbiakban EJK) való egyeztetés után a Múzeum főigazgatóságától gazdátlan műtárgyak vizsgálatát kérte. Dr. Radocsay Dénes segédőr a múzeumi tanács engedélyével 1946 februárjában elvégezte a szemlét, s egyes festményeknek múzeumi elhelyezést javasolt. A kormánybiztosság a kiválasztott képeket a Múzeumnak azzal a feltétellel engedte volna át, ha azokat az az igazolt tulajdonosok jelentkezése esetén visszaszolgáltatja.⁵ A műtárgyak végül májustól a Köztársasági Elnöki Hivatal berendezésének részét képezték.⁶

A Gyűjteményügyi Bizottság számos akadályba ütközött tevékenysége során. Ebben szerepet játszott az átfogó gyűjteményi nyilvántartás és a megfelelő jogi háttér hiánya, illetve az erre visszavezethető súrlódások az EJK-val. Végül a VKM 1946. február 26-án elfogadta a bizottság testületi lemondását, majd július 11-én a 73828/1946. sz. rendeletével felállította a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Ügyeinek Miniszteri Biztosságát.⁷ A hivatalt, első kinevezett miniszteri biztosa, dr. Domanovszky György december 17-én történt lemondása után, 1947 januárjától 1950 februárjáig dr. Fügedi Erik vezette.⁸ Később a miniszteri biztosság megszüntetése után feladatait és ingóságait az újonnan létrejövő Múzeumok és Műemlékek Országos Központja⁹ (a továbbiakban: MMOK) vette át.¹⁰

⁵ SzMI 19/1946. Magyar Nemzeti Múzeum Országos Gyűjteményügyi Bizottság, Elhagyott Javak Kormánybiztossága által a festmények kiválogatása tbn. Radocsay Dénes múz. s. ör részére Igazolványt küld. 1945. dec. 4.; Radocsayról lásd Magyar Múzeumi Arcképcsarnok (a továbbiakban: MMA) Szerk. Bodó Sándor – Viga Gyula. Bp. 2002. 728–729.

⁶ SzMI 98/1946. Elhagyott Javak Kormánybiztossága a Múzeum részére kiválasztott 9 db. festményt a Köztársasági Elnöki Hivatal berendezésére adta át. 1946. máj. 8.

⁷ MNL OL K 726 111/1946. uo.; MNL OL XIX-I-1-h 380. d. 2. t. 1620/3/1950. Fügedi összefoglaló jelentése 24.; *Sinkó K.*: Nemzeti i. m. 49.

⁸ MNL OL K 726 43/1947. Dr. Fügedi Erik a Veszélyeztetett Magángyűjt. Ügyeinek min. biztosi teendőivel való megbízatása dr. Domanovszky György helyére. 1947. jan. 18.; SzMI 27/1947. M. N. Múzeum Tanácsa a Vkm 139557/946.VI.b.ü.o. sz. rendeletét – dr. Fügedi Erik és dr. Domanovszky György megbízatása illetve beosztása tbn. 1947. jan. 23.; MNL OL XIX-I-1-h 380. d. 2. t. 1620/3/1950. Fügedi összefoglaló jelentése 25. Domanovszkyról lásd MMA 210–211.

⁹ Magyar Közlöny 5. (1949) 237. sz. 17–24.

¹⁰ MNL OL XIX-I-1-h 380. d. 2. t. 1620/3/1950. VKM átirata Fügedinek a Veszélyeztetett Magángyűjtemények min. biztosságának megszüntetése tbn. 1950. febr. 9. Működéséről lásd Fügedi összefoglaló jelentését, ill. *Fügedi Erik*: Levéltáraink sorsa a felszabadulás után. Levéltári Híradó 1. (1951) 1. sz. 34–37.; *Vajk Ádám*: Rejtőzködő levéltárak – A veszélyeztetett magángyűjtemények miniszteri biztosságának tevékenysége Győrött a II. világháború után. Levéltári Szemle 56. (2006) 1. sz. 27–32.

Fügedi 1949 júliusának végén javaslatot terjesztett elő a kultuszminiszternek a miniszteri biztossága által összegyűjtött – egyrészt a háborús és népellenes magatartás miatt elítéltek tulajdonából elkobzott, másrészt az elhagyott javaknak tekintendő – anyagok szétosztásáról.¹¹ A VKM augusztus 12-én az 1620-Vesz-6/1949.V.1. sz. átiratában a javaslatot véleményezésre megküldte a múzeumi tanács-, majd dr. Dobrovits Aladár, 18-án Ék Sándor (Iparművészeti Múzeum), dr. Vayer Lajos (Szépművészeti Múzeum), Mihalik Sándor (Történeti Múzeum), dr. Varjas Béla (OSZK), dr. Radnóti Aladár (Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősege, a továbbiakban: KOF) és dr. Horváth Tibor (Hopp Ferenc Múzeum) részére. Vayer főigazgató-helyettes szeptember 6-án írt válaszlevelében a javaslat csatolt jegyzékén „a Múzeum ideiglenes letétjeként” feltüntetett tételeket, az intézménynek végleges leltárba bevezethető, tulajdonként való átsorolását kérte.¹² A kultuszminisztérium október 14-én kelt újbóli, 1620-Vesz-6/1949.V.2. sz., a felosztás ügyében keletkezett átiratára a múzeumi tanács ugyanazon hónap 29-én dr. Pigler Andor, Mihalik Sándor és dr. Höllriegl József főigazgatók részvételével bizottságot jelölt ki, amelyet november 3-án szemlére küldött a miniszteri biztoshoz.¹³ Fügedi december 28-án benyújtott újbóli javaslatához és „az abban foglalt anyagnak az ott megnevezett intézmények részére való juttatásához” Ortutay Gyula miniszter 1950. január 3-án hozzájárult.¹⁴ A múzeumok a miniszteri biztosságtól az elkobzott és az elhagyott javak mellett, a volt hitbizományi tulajdonokból is vettek át műtárgyakat.

Az állam illetékes hivatalai igyekeztek megóvni a jelentősebb gyűjteményekből származó tárgyakat attól, hogy „elkallódjának” a műkereskedelemben.

¹¹ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 1982. M. E. sz. rendelete, a tudományos vagy művészeti szempontból jelentős elkobzott tárgyak felhasználásáról. Magyarországi Rendeletek Tára 79. (1945) 137. Ehhez kapcsolódóan lásd *Kisfaludy Katalin*: Vagyonnyilvántartások a pénzügyigazgatási fondokban. Levéltári Szemle 42. (1992) 3. sz. 48–51.

¹² MNL OL K 726 1260/1949. Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága által összegyűjtött anyag felosztására vonatkozó javaslat. 1949. aug. 16.; MNL OL XIX-I-1-h 380. d. 2. t. 783/1949. Vayer átirata a múzeumi tanácsnak a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága által összegyűjtött anyag felosztására vonatkozó javaslat tbn. 1949. szept. 6. Radnótirol lásd MMA 727.; Horváthról uo. 400.

¹³ MNL OL K 726 1260/1949. uo.; SzMI 601/1949. A V. K. M. 1620. VESZ. 6. 1949.V.I. sz. átiratát az Elnökség megküldi Veszélyeztetett magángyűjtemények M. Biztossága által összegyűjtött anyag szétosztására vonatkozó jelentéstétel tbn. 1949. szept. 6. Megtalálható még MNL OL XIX-I-13 4. d. 987/1949. Höllrieglrol lásd MMA 403.

¹⁴ MNL OL XIX-I-1-h 380. d. 2. t. 1620/5/1950. Fügedi felterjesztése Ortutaynak anyagfelosztás tbn. 1949. dec. 28.

A vallás- és közoktatásügyi miniszter például 1949. június 13-án a Zichy–Czikán-féle címerlenyomat-gyűjtemény ügyében közvetlenül fordult a pénzügyminiszterhez, azt kérve tőle, utasítsa az Árverési Csarnok és Zalogház Nemzeti Vállalatot arra,¹⁵ hogy a náluk értékesítésre kerülő ingóságokat műérték szempontjából alaposan vizsgálják meg és némelyeket országos gyűjteményekben helyezték el.¹⁶ A pénzügyminiszter intézkedésére a kérelemben szereplő anyag, majd egy XVII–XVIII. századi Szatmár megyei iratokból álló gyűjtemény az Országos Levéltárba került.¹⁷

A Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyeinek Miniszteri Biztossága

Keresztury Dezső kultuszminiszter a 4450/1945. M. E. sz. rendeletben foglalt felhatalmazása alapján 1947. január 3-án a 30/1947.V. K. M. sz. rendeletével felállította a Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Ügyeinek Miniszteri Biztosságát.¹⁸ Jeszenszky Sándort 1946. szeptember 21-én nevezték ki biztossá a 103861/1946.VI. V. K. M. sz. rendelettel.¹⁹ Feladata volt a bejelentések

¹⁵ A vállalatot a 27/1948. M. T. sz. határozattal létesítették, jogfolytonosan vette át a Postatakarékpénztár zálogüzletágának tevékenységét. 1951-től, mint Bizományi Áruház Vállalat működött tovább. Magyar Közlöny 4. (1948) 179. sz. 1752. Az ingóságok elárverezését az 10250/1948. Korm. sz. rendelet [Magyar Közlöny 4. (1948) 223. sz. 2204–2205.], az 5586/1948. P. M. sz. rendelet [Magyar Közlöny 4. (1948) 283. sz. 2614.], az 149800/1948. I. M. sz. rendelet [Magyar Közlöny 4. (1948) 288. sz. 2678–2679.] és a 3822/1949. Eln. D. P. M. sz. rendelet [Magyar Közlöny 5. (1949) 127. sz. 888.] szabályozta. Lásd még *Gréczi Emőke*: Szürke évtizedek, páratlan gazdagság. Adalékok a Bizományi történetéhez. Műértő 16. (2013) 9. sz. 18.; *Koltai Gábor – Rácz Attila – Rózsavölgyi Andrea*: Szépség–szenvedély–századok. A 240 éves BÁV műkereskedelmi üzletágának története. Bp. 2013.

¹⁶ SzMI 418/1949. M. N. Múzeum Tan. Zichy–Czikán-féle címerlenyomat gyűjtemény ügye. 1949. jún. 23.

¹⁷ MNL OL K 726 964/1949. Zichy–Czikán féle címerlenyomat gyűjtemény ügye. 1949. jún. 17.; MNL OL K 726 1120/1949. Árverési Csarnok és Zalogház N. V. őrizetében levő Szatmár megyei vonatkozású XVII–XVIII. századi mintegy két kötegnyi iratanyagának kiadása. 1949. júl. 11.

¹⁸ MNL OL K 726 57/1948. Vkm 30/1947. sz. rend. az egyes magángyűjtemények védelméről szóló 4450/1945. M. E. sz. rendelet végrehajtása tbn. 1948. márc. 10.; Magyar Közlöny 3. (1947) 4. sz. 20.

¹⁹ MNL OL XIX-I-12 2. d. 423/1948. Jeszenszky jelentése Ortutay miniszternek a köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztossága ügyköréről összefoglaló áttekintés tbn. 1948. dec. 10.; *Sinkó K.*: Nemzeti i. m. 49–50.

alapján a köz- és magángyűjteményekből a háború következtében elveszett vagy megsemmisült műtárgyak adatfelvétele, közzététele, felkutatása és biztonságba helyezése. A biztos ezeket számbavételük után a készítő művész és a tulajdonos nevei szerint, a megadott kritériumok alapján (cím, nem, méret, anyag, ábrázolás, ismertetőjel, reprodukció) kartotéklapokra vezette,²⁰ majd azokról kimutatókat készített.²¹ A tulajdonosok bejelentéseikben gyakran azt is feltűntették, hogy hol lehetnek elveszett műtárgyaik.²² A biztos hivatala a rendeletnek megfelelően a Szépművészeti Múzeumban kapott helyet.²³ Az egyes műtárgyak, köztük az intézmény elhurcolt anyagának és kinti letétjeinek felkutatása során kapcsolatban állt annak tisztviselőivel.²⁴

Jeszenszky hatásköre alapján 1947. május 7-én kérte a főigazgatót, hogy az utasítsa a Múzeum személyzetét arra, hogy az épületben tárolt, nem állami tulajdont képező műtárgyakat tudta és az engedélye nélkül kiadni, vagy az épületből kivinni tilos. Kivételt csupán a bírálatra behozott műtárgyak képeztek.²⁵ Egyúttal bekérte az addigi kiadások átvételi elismervényeit, valamint azoknak a múzeumi letéteknek a jegyzékeit, amelyek a háború alatt elvesztek, vagy megsemmisültek. Genthon azonban csak a régi képtári festmények jegyzékét tudta megküldeni neki, mivel a régi magyar anyag és a grafikai gyűjtemény még vizsgálat alatt állt.²⁶

²⁰ Megtalálhatóak az MNG Adattárában és részben az SzMI-ban.

²¹ *Jeszenszky Sándor: Háborús műkincsvesztésünk. Magyar Művészet* 15. (1948) 2. sz. 101–102.; *Uő: Háborús műtárgyvesztés-jegyzékek. Bp. 1952.*

²² Jeszenszky elmondása alapján az 1947 júniusában a Fügedi-féle miniszteri biztossághoz beosztott nyomozó annyira el volt foglalva, hogy az általa bejelentett ügyekkel nem tudott foglalkozni, ezért külön rendőrhatalósági személy kirendelését kérte. Lásd SzMI 242/1947. Köz- és Magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa beküldi a VKM-hez intézett jelentését az ezüst vonat szállítmányáról. 1947. jún. 20.

²³ SzMI 247/1946. VKM-hez felterjesztés a „Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztossága” részére a Múzeumban kijelölt hivatali szobába egy cserép-kályha felállítása tbn. 1946. nov. 15.

²⁴ SzMI 125/1948. Köz- és Magángyűjteményből elhurcolt művészeti alkotások miniszteri biztosa Hoffmann Gusztávné tulajdonát képező a Munkácsy-emlékkiállításra kölcsönadott Munkácsy Mihály: Ivók c. képe sorsa tbn. 1948. márc. 23.

²⁵ SzMI 170/1947. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások min. biztosa a magántulajdonba tartozó műtárgyak kiadása tbn. követendő eljárás. 1947. máj. 7.

²⁶ SzMI 145/1947. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa a háborús eseményekkel kapcsolatban elveszett múzeumi anyag jegyzékét kéri. 1947. máj. 7.

Az egyes, több tételből álló bejelentések mind a magántulajdonosok, mind a közgyűjtemények részéről hatalmas veszteségeket mutattak. Az egyik ilyen – Donáth Sándor műkereskedő üzletéből –, amelyet 1944-ben a rendelkezések következtében lezártak, az ostrom alatt és után elveszett műtárgyak jegyzéke. Jeszenszky ezt 1947. május 16-án illetékességből megküldte a Veszélyeztetett Magángyűjtemények Ügyeinek Miniszteri Biztosságának.²⁷ A másik ilyen, Cselényi Elemér Budapest Székesfőváros Képtára felügyelőjének a tulajdonukból megsemmisült, vagy eltűnt műtárgyak jegyzéke. Kísérőleveléből megtudjuk, hogy értékeik raktárakban és különböző hivatalokban (kb. 120 helyen!) kerültek elhelyezésre. Míg a Halászbástya óvóhelyén tároltak sértetlenek maradtak, addig a kiscelli kastély belövést kapott, ezért az ott lévők közül sok tönkrement, illetve eltűnt. A bazilika pincéjében szétszórva találták műtárgyaikat, az ott elhelyezett anyag közül is sok elveszett. A hiányok legnagyobb része a hivatalokban keletkezett belövés, tűz, vagy eltűnés által.²⁸

A miniszteri biztos jelentése alapján a Műkincs-kormánybiztosság által 1944-ben lefoglalt műtárgyakból kellő igazolások mellett, 1947 júniusáig több mint kilencszáz visszakérült tulajdonosához.²⁹ A kultuszminisztérium a Jeszenszky-féle biztosságot 1949 júniusában megszüntette, hatáskörét és a még kezelésében lévő ingóságokat pedig Fügedi hivatala vette át.³⁰

²⁷ SzMI sz. n. Jeszenszky levelezése. 1947. jan. 20.

²⁸ SzMI sz. n. Jeszenszky levelezése. 1947. márc. 13.

²⁹ SzMI 242/1947. uo. A zsidó tulajdonból elvett javak háború utáni sorsáról és a kárpótlási folyamatról lásd A második világháború alatt sérelmet szenvedett zsidó származású magyar állampolgárok kárpótlásának folyamata Magyarországon. Szerk. Botos János et al. Bp. 2011.; *Botos János: A magyarországi zsidóság vagyonának sorsa 1938–1949.* (Veritas Füzetek 1.) Bp. 2015. 64–105. Az 1944-ben lefoglalt, majd a háború után Romániához került területek műtárgyainak vissza nem adásáról lásd *Tibori Szabó Zoltán: Az erdélyi zsidó közösség sorsa a második világháborút követő időszakban (1945–1948).* Korunk 3. (2004) 15. sz. 84–85.; *Uő: Erdélyi sors a holokauszt után. Múlt és jövő* 22. (2011) 3. sz. 22–23.

³⁰ SzMI 428/1949. Veszélyeztetett Magángyűjtemények Miniszteri Biztossága 767/1949. az átvett raktárhelyiség 1 db. kulcsát beküldi megőrzés céljából. 1949. jún. 24.

A területváltozás következményei a háború után³¹*Szovjetunió*³²

Supka Géza az MNM elnöke 1945. március 8-án rendeletet adott ki az egyes intézményekben található oroszországi eredetű műtárgyakkal kapcsolatban. A Múzeumban három ikont találtak, amelyek a zár alá vett zsidó műtárgyakkal együtt kerültek be az intézménybe. Továbbá egy moszkvai gyártású zongorát, amit Csánky Dénes főigazgató egyik rokona helyezett el megőrzésre az épületben. Oroszlán Zoltán igazgatóőr jelentése alapján a Múzeum a háború alatt Szovjetunióból származó műtárgyat nem vásárolt.³³

Az Egyesült Nemzetek területeiről származó és az 1945. január 20-án Moszkvában aláírt fegyverszüneti egyezmény 6. paragrafusában értelmében bejelentésre került vagyontárgyak a Szovjetunió tulajdonát képezték.³⁴ A Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztálya és a Jótételei Kormánybiztos³⁵ utasítása alapján azokat, az Iparművek Képviselő Államiérdekű Részvénytársaságon (a továbbiakban: IKART) keresztül Budapesten a Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak³⁶ (a továbbiakban: SZEK) kellett átadni visszaszállítás céljából. A társaságot az iparügyi

³¹ A területi módosulások által érintett gyűjtemények elhelyezésének rendezési elveiről lásd *Körménydy Lajos*: Proveniencia, pertinencia, nemzetközi levéltári jogviták. Levéltári Szemle 29. (1979) 3. sz. 671–683.

³² A témához lásd A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Levéltári dokumentumok 1941–1947. Szerk. Krausz Tamás – Varga Éva Mária. Bp. 2013.; *Ungváry Krisztián*: A magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Századok 147. (2013) 1561–1579.

³³ SzMI 21/1945. Dr. Supka Géza elnökhöz jelentés a múzeumban található orosz eredetű tárgyakról. 1945. márc. 9.; MNL OL K 726 185/1945. VKM a fegyverszüneti egyezmény végrehajtása tbn. tett jelentést a Külügyminiszternek is megküldetni kívánja. 1945. máj. 18.

³⁴ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 525. M. E. sz. rendelete, a fegyverszüneti egyezmény kihirdetéséről. Magyarországi Rendeleték Tára 79. (1945) 43–47.; Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 527. M. E. sz. rendelete, az Egyesült Nemzetek területére szállított vagyontárgyak visszaszolgáltatásáról. Magyarországi Rendeleték Tára 79. (1945) 48.

³⁵ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 5840. M. E. sz. rendelete, a Fegyverszüneti Tárcaközi Bizottság és a Jótételei Kormánybiztoság létesítéséről. Magyarországi Rendeleték Tára 79. (1945) 605–606.

³⁶ *Balogh Sándor – Földesi Margit*: A magyar jóvátétel és ami mögötte van... Válogatott dokumentumok 1945–1949. Bp. 1998.; *Földesi Margit*: A megszállók szabadsága. Bp. 2002.; *Feitl István*: A magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottság jegyzőkönyvei 1945–1947. Bp. 2003.

miniszter bízta meg a jóvátételi szállítások lebonyolításával.³⁷ Az átadások novemberben megtörténtek.³⁸ A VKM azonban 1946. május 4-én 52642/1946.VI. sz. alatt felhívást intézett a német javak, illetve a német tulajdonban volt vagyontárgyak forgalmának korlátozása és zár alá vétele tárgyában kiadott 528/1945. M. E. sz. rendelet,³⁹ valamint a német tulajdonban volt vagyontárgyak bejelentése tárgyában kiadott 16652/1945. P. M. sz. rendelet⁴⁰ alapján fennálló kötelezettségekről. Az SZEGB Gazdasági Osztálya ugyanis többszöri figyelmeztetés után hivatalos formában is panaszt tett amiatt, hogy a magyar hatóságok szerinte nem tanúsítanak megfelelő együttműködést a német javak felkutatásában és a Szovjetunióknak való átadásában.⁴¹ Genthon 1946. július 16-án írt válaszlevelében arról tájékoztatta az illetékeseket, hogy a Múzeum nem őriz ilyen javakat.⁴²

*Jugoszlávia*⁴³

A múzeumi tanács a kultuszminiszter utasítására 1945. október 19-én a vezetése alatt álló intézményektől felvilágosítást kért a két bécsi döntés (1938. november 2. és 1940. augusztus 30.) alapján Magyarországhoz visszacsatolt területekről származó muzeális vagy történeti értékek felől. Genthon erre bejelentést tett két Bácskából származó műtárgyról, I. Péter és I. Sándor szobraitól, amelyek a Hadtörténelmi Múzeumon keresztül 1944. január 14-én érkeztek a

³⁷ *Pető Iván*: A Jóvátétel irányítása 1945–1948. Új Magyar Központi Levéltár Közleményei I. Bp. 1982. 125–140.; *Weinacht Tamás*: A Jóvátételi Hivatal működése 1946–1952. Levéltári Közlemények 86. (2015) 1–2. sz. 247–263.

³⁸ SzMI 297/1945. Ikart Iparművek Képviselője 1 db moszkvai gyártmányú zongora és 3 db Ikon – az Egyesült Nemzetek területeiről elszállított vagyontárgyak visszaküldése tbn. 1945. nov. 8.

³⁹ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 528. M. E. sz. rendelete, a német tulajdonban álló vagyontárgyak forgalmának korlátozásáról és zár alá vételéről. Magyarországi Rendeletek Tára 79. (1945) 48–49.

⁴⁰ A pénzügyminiszter 1945. évi 16652. P. M. sz. rendelete, német tulajdonban álló vagyontárgyak forgalmának korlátozásáról és zár alá vételéről. Magyarországi Rendeletek Tára 79. (1945) 451–454.

⁴¹ A nemzeti kormány 1945. évi 11700. M. E. sz. rendelete, a magyarországi német vagyonnak a Szovjet Unió részére való átadásáról. Magyarországi Rendeletek Tára 79. (1945) 967.

⁴² MNL OL K 726 305/1946. VKM-től német javak átadása tbn. 1946. máj. 4.; SzMI 125/1946. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa a VKM 52.642/1946.VI. számú rendeletét, német javak átadása tbn. tudomásulvétel végett megküldi. 1946. máj. 27.

⁴³ A témához lásd *A. Sajti Enikő*: A magyar vagyonok kisajátítása, államosítása Jugoszláviában 1945 után. In: A titói rendszer megszilárdulása a Tisza mentén (1945–1955): Konsolidacija Titovog režima na Potisju (1945–1955). Szerk. A. Sajti Enikő et al. Szeged–Zenta 2013. 133–159.

Szépművészeti Múzeumba.⁴⁴ A Múzeum „azon kulturális és történelmi tárgyak jegyzékét, amelyek jugoszláv eredetűek, vagy Jugoszlávia népeire vonatkoznak és magyarországi kulturális vagy tudományos intézetekben található”, tehát az ún. jugoszláv igényeket 1945 decemberében kapta meg hivatalosan.⁴⁵ Dr. Eröss János államtitkár, a Jóvátételi Hivatal elnöke 1946. május 14-én a bejelentett szobrok átadását kérte a múzeumi tanácstól, illetve a Múzeumtól.⁴⁶ Az IKART többször is érdeklődött az elszállítandó műtárgyak állapotáról, mivel a háború következtében előállt károkért nem kívántak felelősséget vállalni.⁴⁷ Az VKM szeptember 30-án 82670/1946. XII. szám alatt megküldte a főigazgató részére a magyarországi SZEK mellé beosztott Jugoszláv Jóvátételi Delegáció⁴⁸ jegyzékének másolatát, egy Felsőlendváról származó gót szárnyasoltár négy képe visszaszolgáltatása tárgyában:

„Magyarországi Szövetséges Ellenőrző Bizottságnak Budapest. A Delegáció 1946. február 9-én 1757/1946. szám alatt előterjesztett kérelmével kapcsolatban a Felsőlendváról elhurcolt gót szárnyasoltár négy nagyértékű (sic!) képének visszaszolgáltatása ügyében értesítettek, hogy annak idején a megszállás alatt a Felsőlendvára érkezett budapesti Központi Múzeum igazgatója Csáki (sic!) és Kolenc lelkésztől követelte adják neki az említett képeket. Miután egyébként nem volt hajlandó így cselekedni, fenyegetőzni kezdett, hogy hatóságilag fogja a képeket igénybe venni és egyúttal felmutatta a szombathelyi püspöki helynökség rendeletét, melynek értelmében Kolenc lelkésznek engednie kell, majd ezután a képeket magához ragadta és azokat elvitte. Miután a Magyar Külügyminisztérium Fegyverszüneti Osztályának 742/1946. F. O. számú szóbeli jegyzékében a

⁴⁴ SzMI 274/1945. Magyar Nemzeti Múzeum a Magyarországhoz a bécsi döntés alapján visszakerült területekről származó muzeális történelmi anyag bejelentése tbn. 1945. okt. 19.; *Farkas Kornél*: Műtárgymozgások 1938–1945. (Századok Füzetek 5.) Bp. 2009. 70–71.

⁴⁵ SzMI 295/1945. Hivatalból. Jegyzék magyarországi kulturális vagy tudományos intézetekben található jugoszláv eredetű tárgyakról. 1945. dec. 29. Ehhez lásd még A belügyminiszter 1945. évi 160660. B. E. sz. rendelete, a Jugoszlávia területéről származó ingóságok megőrzéséről és biztosításáról. Magyarországi Rendeletek Tára 79. (1945) 1037–1038.

⁴⁶ SzMI 108/1946. M. N. M. Tanácsa megküldi a Jóvátételi Hivatal iratát I. Sándor jugoszláv uralkodó és Péter szerb király szobrainak visszaadása tbn. 1946. máj. 18.

⁴⁷ SzMI 109/1946. IKART Iparművek Képviselője Államiérdekű R. T. a Múzeum birtokában lévő I. Sándor uralkodó és Péter szerb király szobrainak elszállítása tbn. 1946. máj. 17. A királyszobrok valószínűleg nagy méretűek és rossz állapotok miatt ekkor nem, csak később, 1951-ben a Hadtörténelmi Múzeumnak kerültek átadásra. Lásd SzMI 419/1951. Hadtörténelmi Múzeum átvételi elismervénye. 1951. jún. 7.

⁴⁸ *Földesi M.*: A megszállók szabadsága i. m. 79–80., 128–131.

rendelkezésre bocsájtandók (sic!) között nem szerepelnek az említett képek, a jugoszláv delegáció kéri a Magyarországi SZEK-et járja ki a magyar kormánytól, hogy a budapesti Központi Múzeumot utasítsák a Fegyverszüneti Egyezmény 6. pontja értelmében a képeknek a jugoszláv állam részére való visszaszolgáltatása iránt. Aláírás: Cicmil.⁴⁹

Genthon válaszleveleiben 1946. október 10-én, majd 1947. február 3-án, június 26-án és 1949. április 11-én részletesen beszámolt a műtárgyak megszerzésének módjáról. Ezek szerint a képek jól dokumentált, korrekt vásárlás útján kerültek a Múzeum tulajdonába.⁵⁰ A Jóvátételi Hivatal 1947 márciusában a delegáció szóbeli jegyzéke alapján, Alsólendva környékéről származó tárgyak (tóra és tartozékai) holléte iránt érdeklődött a múzeumi tanácsnál. Genthon válaszlevelében arról tájékoztatta a hivatalt, hogy ezek a Múzeum gyűjtési körétől távol eső tárgyak nem kerültek be az épületbe.⁵¹ A hivatal 1948 júniusában a megállás ideje alatt Jugoszláviából Magyarországra szállított szobrok és zászlók visszaszolgáltatását kérte az MNM-től. A Szépművészeti Múzeum főigazgatója ezúttal sem tudott a korábbi királysobrok kivételével más Jugoszláviából származó értékekről beszámolni.⁵²

Az 1947. február 10-én Párizsban aláírt békeszerződés 24. cikke értelmében Magyarország az Egyesült Nemzetek, köztük Jugoszlávia területéről elhurcolt

⁴⁹ SzMI 215/1946. VKM a jugoszláv delegáció a Felsőlendváról a Sz. Múzeum által megvásárolt (áthúzva – F. K.) „elvitt” (az előző fölé írva – F. K.) gót szárnyasoltár négy képének visszaszolgáltatását kéri. 1946. szept. 30.

⁵⁰ SzMI 215/1946. uo.; SzMI 42/1947. I. Vkm a felsőlendvai gót szárnyasoltárok ügyében. II. VKM 89.140/1947.X.ü.o. sz. leirata a felsőlendvai gót szárnyasoltár ügyében tanú vallomásáról jegyzőkönyv felterjesztése. 1947. jan. 27.; SzMI 215/1949. Jóvátételi Hivatal Nemzetközi Főosztály 3626/1949.J.H. Felsőlendva plébánia templom szárnyas oltára ügyében. 1949. márc. 31.; A vásárlásról lásd SzMI 478/1941. A felsőlendvai régi oltárszárnyak megvásárlása. 1941. nov. 17.; SzMI 528/1941. Pável Ágoston egyetemi m. tanár, múzeumigazgató /Szombathely/ négy drb táblakép /Vizitáció, Angyali üdvözlés, Jézus születése, Királyok hódolása/ vételára I. részletéről 5.000- P-s nyugtát küld. 1941. dec. 5.

⁵¹ MNL OL K 726 208/1947. Jóvátételi Hivatal. Alsólendva környékéről származó jugoszláv vagyontárgyak visszaszolgáltatása. 1947. márc. 18.; SzMI 94/1947. M. Nemzeti Múzeum Tanácsa a Jóvátételi Hivatal 04523/1947 F.O. sz. átiratát – Alsólendva környékéről származó jugoszláv vagyontárgyak visszaszolgáltatása tbn. – véleményezés végett beküldi. 1947. márc. 24.

⁵² MNL OL K 726 611/1948. Jóvátételi Hivatal: Jugoszláv eredetű szobrok és zászlók. 1948. jún. 24.; SzMI 274/1948. M. N. Múzeum Tanácsa Jugoszláv eredetű szobrok és zászlók visszaszolgáltatása tbn. 1948. jún. 28.

irattárakat, könyvtárakat és gyűjteményeket köteles volt visszaszolgáltatni.⁵³ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1948. augusztus 25-én megküldte a múzeumi tanácsnak a jugoszláv restitúciós igények jegyzékét. Kérte, hogy a hatásköréhez tartozó intézményeknél folytassanak le nyomozást ebben a kérdésben. Genthon a keresett tárgyak utáni érdeklődésre a Múzeum részéről nemleges válasz adott.⁵⁴

Ortutay miniszter szeptember 11-én a kormány 9080/1948. számú rendeletére hívta fel a múzeumi tanács figyelmét, amelynek értelmében be kellett jelenteni minden a Jugoszláv Szövetségi Népköztársaság területén lévő magyar vagyont – jogot és kötelezettséget is – tekintet nélkül arra, hogy az időközben elkobzás, államosítás, vagy bármilyen más kényszerintézkedés alá került.⁵⁵ Ugyanilyen kötelezettség alá estek a jugoszláv kibocsátású értékpapírok őrzési helyükre, valamint a már megtörtént beszolgáltatásukra való tekintet nélkül.⁵⁶ A delegáció szeptemberben kérte az újvidéki megszállaskor (1941–1944) az I. Sándor király reálgimnáziumból elszállított vagyontárgyak (rézkarcok, relief és egyéb képek) visszaszolgáltatását. Genthon a VKM, illetve a múzeumi tanács 30-án történt megkeresésére a korábbi királyszobrok kivételével mást jelenteni ezúttal sem tudott. Ezeket végül október 20-án jegyzőkönyvbe vették.⁵⁷ Ortutay november 4-én 257572/1948. X. sz. alatt megküldte a magyar kormánynak a jugoszláv kormány által – a párizsi békeszerződés 11. paragrafusának végrehajtása érdekében – átnyújtott jegyzékekből azt, amelynek véleményezése a Múzeum illetékességi körébe tartozott:

„1./Magyarország legkésőbb 18 hónap alatt, a jelen Szerződés életbelépésétől számítva, átadja Jugoszláviának és Csehszlovákiának az alább felsorolt csoportokba tartozó s Jugoszlávia és Csehszlovákia szellemi örökségét alkotó azokat a

⁵³ A Párizsi Magyar Békeszerződés és magyarázata. Documenta Danubiana 3. Bp. 1947. Ehhez lásd még A békeszerződés magán- és gazdaságjogi vonatkozásai. (Magyar Jogászegylet Könyvtára 25.) Szerk. Beck Salamon et al. Bp. é. n. [1947]

⁵⁴ MNL OL K 726 786/1948. VKM: Jugoszláv restitúciós igények jegyzékének megküldése. 1948. aug. 28.; SzMI 346/1948. M. N. Múzeum Tanácsa másolatban beküldi a VKM Úr 256.509/1948.X.sz. leiratát – a jugoszláv restitúciós követelések tbn. 1948. aug. 31.

⁵⁵ Magyar Közlöny 4. (1948) 198. sz. 2045–2048.

⁵⁶ SzMI 355/1948. M. Nemzeti Múzeum Tanácsa másolatban beküldi a VKM Úr 256.524/1948.X. sz. rendeletét a jugoszláviai magyar javak bejelentése tbn. 1948. szept. 20.

⁵⁷ MNL OL K 726 849/1948. VKM: Jugoszláviai magyar javak bejelentése. 1948. szept. 20.; SzMI 367/1948. M. Nemzeti Múzeum Tanácsa megküldi a VKM 256.553/1948.X.ü.o. sz. rendeletét az újvidéki I. Sándor király reálgimnázium képei és vagyontárgyai visszaszolgáltatása tbn. 1948. szept. 30.

tárgyakat, amelyek ezekről a területről származtak, s e területek felett 1919 előtt Magyarország által gyakorolt uralom következtében kerültek 1848 után a Magyar Állam vagy magyar közintézmények birtokába: a/ Szerves egésként jugoszláv vagy csehszlovák területen keletkezett történelmi levéltárak. b/ Jugoszláv vagy csehszlovák területen fekvő intézményeknek avagy a jugoszláv és a csehszlovák nép történelmi személyiségeinek tulajdonában állott könyvtárak, történelmi okmányok, régiségek és más kulturtárgyak. c/ Eredeti, művészeti, irodalmi és tudományos tárgyak, amelyek jugoszláv vagy csehszlovák művészek, írók és tudósok művei. 2./ A vétel, ajándékozás, vagy hagyomány által szerzett tárgyak, valamint a magyarok eredeti művei kivétetnek az 1. bekezdés rendelkezései alól. 3./ Magyarország ugyancsak átadja Jugoszláviának az Illyr Küldöttségnek, az Illyr Bizottságnak és az Illyr Kancelláriának a XVIII. századra vonatkozó levéltárait.”⁵⁸

A miniszter a jegyzékhez a következő kiegészítést fűzte hozzá: „Amennyiben a jegyzékben szereplő egyes tárgyak nem a Múzeumnál, hanem más – hasonló szakmájú – múzeumnál található meg, azoknak a jegyzék szerinti pontos leírását az érdekelt múzeummal, vagy múzeumokkal közölje és tőlük a választ – e rendeletre való hivatkozással – kérje be. Azt a választ, hogy »nem található a múzeum leltárában« csak abban az esetben fogadhatom el, ha a tárgy jelenlegi őrzési helyét valóban nem sikerül megállapítani.”⁵⁹ A főigazgatónak azonban a keresett műtárgyak sorsáról nem volt tudomása.

Genthon válaszlevelének elküldése után egy hétre rá megkapta a VKM által 1948. november 22-én a múzeumi tanács részére eljuttatott 257694/1948. X. sz. kiegészítést is, amely lezárta a múzeumi tanács és a Múzeum irányába e tárgyban közvetített megkereséseket: „Értesítem, hogy a külügyminiszter úr 66.060/1948. sz. átirata szerint az illetékes magyar könyvtári, múzeumi és egyéb szakértők nem kötelesek érdemileg foglalkozni a Jugoszlávia által igényelt magyar kulturális javak jegyzékében feltüntetett azon tételekkel, amelyeknél a szóbanforgó (sic!) tárgyak pontos lelőhelye nincs feltüntetve. A külügyminiszter úr a jugoszláv hatóságokkal kellő időben közölni fogja, hogy az igényjegyzékeknek ezekkel a tételleivel a magyar kormánynak nem áll módjában érdemileg foglalkozni.”⁶⁰

⁵⁸ SzMI 437/1948. VKM a magyar békeszerződés 11. §-ával kapcsolatos jugoszláv jegyzék és mellékleteinek megküldése. /Csehszlovákiára is vonatkozik. 1948. nov. 4.

⁵⁹ Uo.

⁶⁰ Uo.; MNL OL K 726 1061/1948. Békeszerződés 11. §-ának végrehajtása vonatkozásában. 1948. nov. 30.

*Románia*⁶¹

A kultuszminisztérium 1946. október 2-án 113037/1946.X. sz. leiratában a múzeumi tanácson keresztül az annak felügyelete alatt álló közintézményeknél érdeklődött az 1940. augusztus 30. után Észak-Erdélybe átszállított ingóságok felől. A minisztériumnak a leendő békeszerződés előkészítésével kapcsolatban volt szüksége az adatokra. A főigazgató 1946. október 10-én válaszlevelében jelentette, hogy a Múzeumból nem történt kiszállítás az adott területre.⁶² A miniszter 1947. március 4-én a 41917/1947.X.b.ü.o. sz. leiratában a Romániában maradt magyar javak bejelentését kérte, mivel ott az Ellenséges Javakat Felügyelő és Kezelő Pénztár (Casa de Administrare și Supraveghere a Bunurilor Inamice röviden: CASBI) lefoglalta az ingó és ingatlan vagyonekat.⁶³ Értesülése szerint, a román hatóságok elhatározták a zár alá vett magyar vagyonek feloldását. Genthon május 6-án jelentette a múzeumi tanácsnak, hogy az intézmény alkalmazottainak nem maradtak javai Romániában. Egyúttal azonban tájékoztatta arról is, hogy az első világháború előttről kiadott múzeumi letétek maradtak Aradon, Kolozsváron, Marosvásárhelyen, Nagybányán, Nagyenyeden, Nagyszebenben, Nagyváradon, Sepsiszentgyörgyön, Temesváron és Tordán.⁶⁴

*Csehszlovákia*⁶⁵

A kultuszminisztérium 1948. május 13-án felkérte a vezetése alatt álló tudományos intézetek vezetőit, hogy a békeszerződés 11. cikkének 4. pontja alapján, a Budapesten tartózkodó csehszlovák tudományos delegációt segítsék munkájában.

⁶¹ A témához lásd *Vincze Gábor*: Illúziók és csalódások. Fejezetek a romániai magyarság második világháború utáni történetéből. Csíkszereda 1999. 107–150.

⁶² SzMI 209/1946. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa a VKM 113.037/1946.X. sz. leirata alapján Észak-Erdélybe elszállított ingóságok tbn. jelentést kér. 1946. okt. 5.; MNL OL K 726 571/1946. VKM jelentést kér Észak-Erdélybe elszállított ingóságokról. 1946. okt. 5.

⁶³ *Lipsey Ildikó*: A CASBI. A magyar vagyonek államosítása Romániában 1945. után. Elektronikus kiadás. É. n.

⁶⁴ MNL OL K 726 249/1947. VKM Romániában maradt magyar javak bejelentése. 1947. márc. 31.; SzMI 140/1947. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa a Romániában maradt magyar javak bejelentése tbn. 1947. ápr. 26.

⁶⁵ A témához lásd *Keresztes Csaba*: Kassa műtárgyainak vándorútja 1943–1946. Archivnet 16. (2016) 2. sz. (http://www.archivnet.hu/kuriozumok/kassa_mutargyainak_vandorutja_19431946.html, letöltés 2016. máj. 23.)

A küldöttség tagjai májustól júliusig kutattak a Múzeumban, amelynek során át-
nézték annak leltári könyveit is.⁶⁶ A Csehszlovák Jótételi és Restitúciós Misszió⁶⁷
a békeszerződés 24. cikke alapján – Uhglík János csehszlovák állampolgár beje-
lentésére hivatkozva – kérte a magyarbéli Dadányi-kastély kápolnájából elszállít-
ott vagyontárgyak (festmények, oltárkereszt, szekreter, orgona és perzsaszőnyeg)
visszaszolgáltatását. Genthon a VKM és a múzeumi tanács szeptember 22-én
ez ügyben történt megkeresésére nemleges választ adott.⁶⁸ Ortutay miniszter a
256559/1948. X. sz. leiratát október 4-én küldte meg a Múzeumnak véleménye-
zésre, benne a csehszlovák kormány által – a magyar kormányhoz a békeszer-
ződés 11. paragrafusának végrehajtása érdekében – átnyújtott jegyzékekből azt,
amely annak illetékességébe tartozott. A kultuszminiszter a múzeumi tanácson
keresztül jutatta el a főigazgatónak a konkrét csehszlovák kívánságokat: október
20-án a 257467/1948. sz. leiratát, benne az Ausztriából származó anyagról az ún.
Cseh lajstrommal, majd 25-én az 257465/1948. számút, benne a Nyitra, Eperjes
és Zsolna városokra vonatkozó pótjegyzékkel. Genthon október 25-én csatolta
a kísérőirattal ellátott csehszlovák igénylistát, rajta az egyes tételek eredeteire vo-
natkozó pontos adatokkal, majd november 5-én a megkeresésekre „a pótjegyzék-
ben felsorolt műtárgyak nincsenek a Múzeumban” választ adta.⁶⁹

Az 1948. október 20-i levél tartalmazta a csehszlovák követség hivatalos
megkeresését: „Hivatkozással 1948. szept. 10.-én kelt 4.986/1948. sz. jegyzék-
re a Csehszlovák Köztársaság Budapesti (sic!) követségének van szerencséje ér-
tesíteni a nagyrabecsült (sic!) Magyar Külügyminisztériumot a következőkről.
A Magyarországgal kötött békeszerződés 11. cikkelyének végrehajtására kijel-
ölt csehszlovák Bizottságnak nem volt módja részletesen foglalkozni azzal az

⁶⁶ SzMI 223/1948. M. Nemzeti Múzeum Tanácsa a csehszlovák tudományos delegáció munkájá-
ban való támogatás tbn. 1948. máj. 13.; MNL OL K 726 437/1948. VKM: A csehszlovák tudomá-
nyos delegáció támogatása tbn. 1948. máj. 13.

⁶⁷ *Dalibor M. Krno*: A békéről tárgyaltunk Magyarországgal. Bp. 1990.; *Földesi M.*: A megszállók
szabadsága i. m. 79–80., 131–134.

⁶⁸ MNL OL K 726 846/1948. VKM: Uhglík János csehszlovák állampolgár bejelentése a Békeszer-
ződés 24. cikke alapján. 1948. szept. 20.; SzMI 395/1948. M. N. Múzeum Tanácsa a VKM
256.535/X.sz. átiratát – Uhglík János csehszlovák állampolgár bejelentése a Békeszerződés 24. cikke
alapján tárgyban, jelentéstétel végett beküldi. 1948. szept. 22.

⁶⁹ MNL OL K 726 945/1948. Békeszerződés 11. §-ával kapcs. csehszlovák kívánságok. Ausztriából
származó anyag. 1948. okt. 20.; SzMI 400/1948. M. N. Múzeum Tanácsa a VKM 257.467/1948.
sz. leiratát – a békeszerződés 11. §-ával kapcsolatos csehszlovák kívánságok. Az Ausztriából szárma-
zó anyag tbn. – tudomásulvétel végett beküldi. 1948. okt. 20.

anyaggal, melyet Magyarország az Ausztriával kötött egyezmény értelmében visszakapott, mert a fentemlített (sic!) anyag nem volt részletesen lajstromozva, a Csehszlovák Kormány bízik a Magyar Kormány jóindulatában, hogy lehetővé teszi a békeszerződés 11. cikkelye értelmében a csehszlovák vonatkozású tárgyaknak identifikálását. A Csehszlovák Kormány a fentemlített (sic!) cikkely értelmében a tárgyakra igényt tart. A Csehszlovák Köztársaság Követsége felhasználja ezt az alkalmat, hogy mély tiszteletéről biztosítsa a nagyrabecsült (sic!) Magyar Külügyminisztériumot. Budapest, 1948. szeptember 15.”⁷⁰

A főigazgató a csehszlovák igényekre a következőképpen reflektált: „A budapesti csehszlovák követségnek az a szóbeli jegyzéke mely az 1932. évi velencei egyezmény alapján a bécsi volt udvari gyűjteményekből Magyarországnak jutott műtárgyakra vonatkozik, s amely jegyzékre vonatkozólag a vallás- és közoktatásügyi miniszter úr 257.467/1948. X. sz. leiratában Tanácsunk észrevételeit kéri, a vezetésem alatt álló O. M. Szépművészeti Múzeumot nem érinti.”⁷¹ A velencei egyezmény alapján átvett műkincsekből ugyanis a Szépművészeti Múzeum egyetlen olyan darabot sem kapott, amely valamiként is csehszlovák vonatkozással bírna.”⁷² 1948. november 7-én megerősítette korábbi kijelentését, s a VKM megkeresésére „a komáromi megyei hivataltól Magyarországra szállított festmények nincsenek a Múzeumban” szöveggel válaszolt.⁷³

A VKM 1948. december 28-án 257566/1948. X. sz. leiratában a Kassai Magyar Műszaki Múzeum (1943. november 11-én nyílt meg) leltára iránt érdeklődött. Az Országos Magyar Műszaki Múzeum gyűjteményét ugyanis 1939-ben átszállították Kassára, így a háború után hiánytalanul megmaradt anyag a csehszlovák állam birtokába került. A minisztérium X. Főosztályának Békeszerződési Csoportjában felvetődött az a gondolat, hogy a Lósy-Schmidt Ede volt múzeumi

⁷⁰ Uo.

⁷¹ MNL OL K 726 410/1932. Egyezmény a Magyar Királyság és az Osztrák Köztársaság között a múzeumi és könyvtári állományok tbn. 1932. nov. 27. A témáról lásd A Bécsi Gyűjteményekből Magyarországnak jutott tárgyak kiállítása a Magyar Nemzeti Múzeumban. Bp. 1933.; *Petrovics Elek: A bécsi magyar örökség.* Magyar Művészet 9. (1933) 1. sz. 257–258.; *Petrovics Elek – Varju Elemér – Hoffmann Edit: A Bécsből hazakerült műkincsek kiállítása a Nemzeti Múzeumban.* Magyar Művészet 9. (1933) 1. sz. 258–297.; *Szávai Ferenc: Az Osztrák–Magyar Monarchia közös vagyona.* Pécs 1999. 283–290.; *Uő: Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának következményei.* Pécs 2004. 173–178., 268–270.

⁷² SzMI 400/1948. uo.

⁷³ SzMI 432/1948. VKM a csehszlovák jóvátéti és restitációs misszióknak a komáromi megyei hivataltól Magyarországra szállított festmények tbn. 1948. nov. 7.

igazgató által a trianoni Magyarország területéről összegyűjtött tárgyakat viszakérjék. Genthon a megkeresésre 1949. január 10-én nemleges választ adott.⁷⁴

Elhurcolt magyar javak

*Ausztria*⁷⁵

A pénzügyminiszter 1946 novemberében küldött átiratára a VKM, a 124108/1946. X. ü.o.sz. rendeletével a múzeumi tanácstól az osztrák–szovjet övezetbe hurcolt kulturális értékekről kért kimutatást. Genthon december 3-án írt válaszlevelében jelentette, hogy a kérdéses övezetbe nem kerültek műtárgyak a Múzeumból.⁷⁶ A tanács pedig 10-én értesítette Keresztury kultuszminisztert arról, hogy intézményeiből semmiféle anyag nem került a területre.⁷⁷ Az osztrák–magyar restitúció még évekig tartott. Dobrovits, az MNM elnöki tanácsosa 1949. október 13-án megküldte a Múzeumnak a VKM 1400-94/1949. V.2. sz. rendeletét az Ausztriával folytatandó pénzügyi tárgyalások előkészítése tárgyában.⁷⁸ Ebben a minisztérium az intézmények ügykörében felmerült, az Ausztriával szemben támasztható követelések és fennálló tartozások jelentését kérte. Radocsay ugyanazon hó 15-én írt levelében a megkeresésre nemleges választ adott.⁷⁹

⁷⁴ MNL OL K 726 7/1949. A Kassai Magyar Műszaki Múzeum leltára. 1949. jan. 3.; SzMI 14/1949. M. N. Múzeum Tan. 7/1949. sz. a Vkm 257.566/1948.X. sz. leiratát másolatban beküldi, a Kassai Magyar Műszaki Múzeum leltára tbn. 1949. jan. 15.; Lósy-Schmidt Ede (1879–1948.) műépítész, technikatörténész, tudományszervező, a Magyar Műszaki Múzeum alapítója.

⁷⁵ Az Ausztria területén fellelt és restitúált magyar javakról lásd *Békefi Eszter*: Visszakapott műkinccseink. In: Jelentés–Report 2000. A Kulturális Örökség Igazgatóságának Évkönyve 2000. Szerk. Marton Erzsébet. 126–139.; *Dunai Andrea*: Palotából sóbányába – 23 év külhonban. Ausztriából hazatért festmények. Műértő 19. (2016) 3. sz. 12–13.

⁷⁶ SzMI 265/1946. M. Nemzeti Múzeum Tanácsa a VKM 124.108/1946.X.ü.o. sz. rendeletét közli, német és osztrák területre hurcolt magyar javak sorsa tbn. 1946. nov. 27.

⁷⁷ MNL OL K 726 642/1946. VKM Német és osztrák területre hurcolt magyar javak sorsa. 1946. nov. 23.

⁷⁸ *Kádár Gábor – Vági Zoltán*: Hullarablás. A magyar zsidók gazdasági megsemmisítése. Bp. 2005. 398–400.

⁷⁹ SzMI 683/1949. M. N. Múzeum 1492/1949. sz. Ausztriával folytatandó pénzügyi tárgyalások előkészítése. 1949. okt. 13.; MNL OL K 726 1492/1949. Ausztriával folytatandó pénzügyi tárgyalások előkészítése tbn. 1949. okt. 13.

*Németország*⁸⁰

Teleki Géza⁸¹ vallás- és közoktatásügyi miniszter 1945. október 26-án adatokat kért a hatósága alatt álló intézményektől a háború alatt Németországba szállított értékekről és azok hazahozatalával kapcsolatos addigi intézkedésekről.⁸² A hivatalok egymás segítségét is kérték a kutatások során. Dr. Némethy Károly tanácsnok például november 22-én a székesfővárosi levéltár ügyében kereste meg a Szépművészeti Múzeum főigazgatóját. A levéltár állományának egy részét ugyanis 1943-ban az MNB veszprémi óvóhelyére, majd onnan tovább szállították, feltehetően nyugatra. Budapest polgármestere azt kérte, hogy amennyiben az állomány a múzeumi anyaggal együtt kerülne meg, akkor gondoskodjanak annak hazaszállításáról is.⁸³

A kultuszminisztérium a menekített gyűjtemények ügyében 1945. december 15-én az újjáépítési miniszter felügyelete alatt álló Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztosságához fordult.⁸⁴ A kormánybiztosság 1946. március 20-án történt megszűntetése után annak feladatai a pénzügyminisztérium

⁸⁰ A nyugatra szállított értékekről lásd *Hahn Sándor: A Szent Korona útja és sorsa 1944–1978*. New York 1984.; *Remete László: Egy visszahozott hadizsákmány*. Magyar Könyvszemle 109. (1993) 419–429.; *Lakos János: Visszakerült Magyarországra a II. világháború végén az Egyesült Államokba szállított levéltári anyag*. Levéltári Szemle 48. (1998) 1. sz. 66.; *Békefi E.: Visszakapott i. m. 126–139.*; *Németh Mária: Az Országos Széchényi Könyvtár értékeinek mentése a második világháború közepétől, 1942-től 1946-ig*. In: *Az Országos Széchényi Könyvtár évkönyve*. Bp. 2000. 299–322.; *Kádár Gábor – Vági Zoltán: Aranyvonat. Fejezetek a zsidó vagyon történetéből*. Bp. 2001.; *Ronald Zweig: Az aranyvonat. A 20. század legnagyobb rablásának története*. Bp. 2004.; *A harmadik aranyvonat győri kincsei*. Szerk. Székely Zoltán. Győr 2005.; *Kádár G. – Vági Z.: Hullarablás i. m. 336–341., 396–397.*; *Farkas K.: Műtárgymozgások i. m. 98–104.*; *Kántor Balázs: Adalékok az 1944–1945-ben nyugatra hurcolt magyar javak történetéhez*. Levéltári Közlemények 86. (2015) 1–2. sz. 105–124.; *Dunai A.: Palotából sóbányába i. m. 12–13.*

⁸¹ *Rácz Béla: Az Ideiglenes Nemzeti Kormány Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumának történetéhez (1944. december 21. – 1945. november 15.)*. Levéltári Közlemények 33. (1962) 1. sz. 44.

⁸² MNL OL K 726 649/1945. VKM felhívása a Németországba szállított javak bejelentésére. 1945. okt. 26.; SzMI 303/1945. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa a VKM 60.108/1945.X. számú rendeletét másolatban beküldi, a Németországba szállított javak tbn. 1945. nov. 9.

⁸³ SzMI 312/1945. Budapest Székesfőváros Polgármestere a Fővárosi Levéltár külföldre szállított anyagának a Szépművészeti múzeumi anyaggal való esetleges visszaszállítása tbn. 1945. nov. 22. Az állomány 1947-ben érkezett vissza nyugatról.

⁸⁴ SzMI 330/1945. VKM a Nyugatra szállított muzeális javak felkutatása és hazahozatala tbn. 1945. dec. 15.; *Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 8790. M. E. sz. rendelete, a külföldre hurcolt magyar nemzeti vagyon kormánybiztosságának létesítéséről*. Magyarországi Rendeleték Tára 79. (1945) 752.

hatáskörébe kerültek. A Külföldre Vitt Magyar Javak Osztálya (a továbbiakban: KVMJO) ennek keretében alakult meg dr. Nyárádi Miklós államtitkár vezetésével.⁸⁵ A pénzügyminiszter az ügyek átvétele miatt tájékoztatást kért a VKM-től az addigi megbízatásokról. A minisztérium emiatt június 25-én átíratot intézett a múzeumi tanácshoz és a Múzeumhoz, amelynek eredményeként a főigazgató július 10-én megküldte az addig történt intézkedésekkel kapcsolatos beszámolóját.⁸⁶

A VKM 1946. május 17-én küldte meg Genthonnak dr. Bogyay Tamás április 19-én írt jelentését a nyugatra vitt műkincsekről, amelyeket – Bogyay közlése szerint – a III. amerikai hadosztály parancsnoksága 1945. június 25-én Münchenbe szállított.⁸⁷ Az egykori minisztériumi titkár Csánky közvetlen segítője volt a műtárgyak menekítésénél, s a háború után Németországban telepedett le.⁸⁸ 1946 márciusától levelezésben állt a Magyar Anyagi Bizottsággal, majd különböző megbízásokkal éveken keresztül részt vett a magyar restitúciós tevékenységben.⁸⁹

⁸⁵ 3020/1946. M. E. sz. rendelet a Külföldre Hurcolt Magyar Nemzeti Vagyon Kormánybiztosságának megszüntetése tbn. Magyar Közlöny 2. (1946) 65. sz.; *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 131., 168–175., 196–199.; *Kántor B.*: Adalékok i. m. 116–121.

⁸⁶ MNL OL K 726 395/1946. VKM: jelentést kér a Németországba elhurcolt javakkal kapcs. teendőik ellátására kiadott engedélyek tbn. 1946. jún. 25.; SzMI 151/1946. Magyar Nemzeti Múzeum VKM 69.680/1946.XII.ü.o. sz. rendeletét másolatban beküldi: a Németországba elhurcolt műkincsek hazaszállítása tbn. 1946. júl. 4.

⁸⁷ SzMI 110/1946. Bogyay Tamás jelentése a nyugatra vitt műkincsek helyzetéről. 1946. máj. 17.; *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 149–150. A VKM a múzeumi tanács által 1947 elején másolatban megküldte a Múzeum részére Rajniss Ferenc 1946. március 5-én a budapesti népiügyszészen tett, a külföldre szállított műkincsekről szóló vallomásának jegyzőkönyvét. Eszerint az 1945 elején a volt kultuszminiszter utasítására a menekített anyagról Szentgotthárdon négy példányban jegyzék készült. Kettőt átadtak Szálasi Ferencnek a MNM, valamint a Levéltár részére. Egy-egy példány maradt Csánkynál és Rajnissnál. Az egyes ládákból a műtárgyak mellett zsidó tulajdonból származó arany is volt, amely Vajna Gábor nyilas belügyminiszterhez került. MNL OL K 726 74/1947. VKM: Rajniss Ferenc vallomása a külföldre szállított magyar műkincsekről. 1947. jan. 14.; SzMI 40/1947. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa Rajniss Ferencnek a külföldre szállított magyar műkincsekről szóló vallomását beküldi. 1947. jan. 30. A vallomás többi része megegyezik. Lásd *Farkas K.*: Műtárgymozgások i. m. 102–104.

⁸⁸ *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 146–151.; *Farkas K.*: Műtárgymozgások i. m. 103.; Bogyayról lásd *Adriányi Gábor*: Bogyay Tamás és a Münchener Magyar Intézet. Vasi Szemle 49. (1995) 210–215.; *K. Lengyel Zsolt*: Bogyay Tamás magyarságtudományi tevékenysége az emigrációban. *Ars Hungarica* 35. (2007) 119–120.

⁸⁹ Bogyay éveken keresztül foglalkozott a nyugatra került értékek felkutatásával. 1949. augusztus 12-én megküldte az OSZK-nak, a Történelmi Múzeum Régészeti Tárának és a Szépművészeti Múzeumnak az amerikai zónából hazaszállított műtárgyak jegyzékét. Kérte, hogy ellenőrizzék, illetve az abban foglalt tételeket értékeljék, majd a Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság (Mission Hongroise de Restitution) (Baden-Baden, Villa Fischkultur) részére küldjék vissza. (A magyar állam Németországban

A Magyar Anyagi Bizottság 1945. június 18–22-én autonóm szervként létesült Passauban, az USA felügyelete alá tartozó zóna katonai hatóságai által kinevezett magyar körzetvezetők intenciói szerint és a kitelepítésben érintett minisztériumok képviselői részvételével. Feladatai közé tartozott a magyar anyagi javak összeírása, tulajdonjogvédelme és a hazaszállításig való megőrzése. A bizottságot 1946. április 11-én feloszlatták, azonban a gyakorlatban még az év végéig tevékenykedett. Megszűnése után az általa vitt ügyek Nyárádi hatáskörébe kerültek.⁹⁰

A kultuszminisztérium 1946. június 3-án levélben utasította a Múzeum főigazgatóját, hogy sürgősen küldje meg az angol követség részére az amerikai hadseregnek átadott anyag leltárát. A kimutatásban a magántulajdonból származó műtárgyak kivételével a becsértékeket 1938-as aranypengőben adták meg.⁹¹ Nyárádi a restitúció ügyének megbízottjaként ekkor Párizsban tárgyalt a műtárgyak további sorsáról. A pénzügyminiszter előbbi tájékoztatása alapján, 1946. július 2-án átíratot intézett a vallás- és közoktatásügyi miniszternek, amiben azt javasolta, hogy a Németország amerikai megszállási övezetébe kiutazó bizottság egyik tagja a Múzeum tisztviselői közül kerüljön ki. Genthon azonban arra kérte Keresztury Dezső kultuszminisztert, hogy a nagy felelősséget igénylő munkára, azaz a műtárgyak esetleges átvételére négy múzeumi tisztviselő (két tudományos munkatárs és két restaurátor) utazhasson ki.⁹²

székelő restitúciós szerve 1947–1952 között működött. Lásd. *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 138.) Az első két intézmény a kérésnek eleget tett. A Szépművészeti Múzeum augusztus 31-én ehhez a múzeumi tanács jóváhagyását kérte. A kultuszminisztériumtól kapott utasítás alapján, szeptember 17-én megtiltották az adatok továbbítását. Fügedi miniszteri biztos 1950. január 20-án az ügyben közvetlenül a Múzeumnál érdeklődött és magának kérte a jegyzék megküldését. A további intézkedés végül február 7-én átkerült dr. Rudnay Gyula tudományos nyomozó (1908–1964. az MMOK Nyilvántartási Osztálya munkatársa, később az MNG és a Szépművészeti Múzeum jogtanácsosa) hatáskörébe. Lásd SzMI 576/1949. Dr. Bogyay Tamás Staudach-Egerndach Németország amerikai megszállási övezetéből hazaszállított magyar műtárgyak jegyzéke. 1949. aug. 22.; MNL OL K 726 1321/1949. Németország amerikai övezetéből hazaszállított műkincsek jegyzékéhez dr. Bogyay Tamás adatokat kér. 1949. szept. 1.

⁹⁰ MNL OL XXIX-L-2-r 43. cs. Balogh István gazdasági tanácsos, főtitkár (Magyar Anyagi Bizottság, Passau) jelentései a Magyar Anyagi Bizottság alakulása és működése tbn. 1946. ápr. 18.

⁹¹ SzMI 130/1946. A Magyar Nemzeti Múzeum az angol követség részére a nyugatra szállított tárgyakról sürgősen kimutatást kér. 1946. jún. 3.

⁹² SzMI 147/1946. Magyar Pénzügyminisztérium Ausztria és Németország amerikai megszállási övezeteibe kiutazó bizottságba egy Szépművészeti Múzeumi tag kijelölése tbn. 1946. júl. 2.

*München*⁹³

Oroszlán főigazgató-helyettes Nyárádi államtitkár rendelkezésére és dr. Hahn Sándor intézkedésére 1946. október 26-án indult útnak.⁹⁴ Oroszlán autón Bécs, Linz, Passau, Regensburg, Ingolstadt, Nürnberg, Fürth és Würzburg érintésével november 1-jén érkezett Frankfurtba, majd 13-án Münchenbe. Ott találkozott dr. Domán Andreával, aki szeptember 27-e óta dolgozott az Adolf Hitler által építtetett Verwaltungsbauban elhelyezett Central Art Collecting Pointban (a továbbiakban: CACP). Az E. C. Rae vezette intézményben pár amerikai tisztviselő és több száz német alkalmazott dolgozott. Németek voltak az egyes delegáltak mellé kirendelt kurátorok is, akik az egyes nemzetek anyagáról készített igénylapokat (property cards) nézték át. Az anyag kiválasztásában, a listák elkészítésében és a csomagolási jegyzék összeállításában segédkeztek. Ugyancsak németek voltak a restaurátorok, a fényképészek, a tudományos és segédközvetítők, valamint a csomagoló munkások.⁹⁵

A németországi amerikai zónában fellelt, idegen országokból származó kulturális javak egy részét a CACP-ben gyűjtötték össze.⁹⁶ A beérkezett anyagok min-

⁹³ *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 151–156.; *Kovács Ágnes*: Magyar műkincsek a müncheni Central Collecting Pointban I–III. *Artmagazin* 13. (2015) 1. sz. 46–51.; 2. sz. 50–55.; 8. sz. 54–63.

⁹⁴ Hahn székfővárosi tanácsost a pénzügyminiszter a miniszterelnök jóváhagyásával 1946 májusában bízta meg Nyárádi helyettesítésével a németországi amerikai zónában. A felügyelete alá tartozott az ausztriai amerikai és angol, később az orosz kivételével valamennyi nyugati zóna. Lásd *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 131.

⁹⁵ SzMI 45/1947. Dr. Oroszlán Zoltán egyet. nyilv. r. tanár jelentése a VKM-nek a Németországba hurcolt múzeumi és egyéb magyar műkincseknek hazaszállítása céljából elrendelt kiküldetése alatt végzett munkájáról és annak eredményéről. 1947. jan. 22. 1–2. Megtalálható még: MNL OL K 726 642/1946., Domán Andrea (1915–?) művészettörténész, irodalmár.

⁹⁶ A németek második világháborús műkincs-zsákmányolásairól gazdag idegen nyelvű szakirodalom áll rendelkezésre. *Lynn H. Nicholas*: *Der Raub der Europa. Das Schicksal europäischer Kunstwerke im Dritten Reich.* Berlin 1997.; »Betr.: Sicherstellung« NS-Kunstraub in der Sowjetunion. Szerk. Wolfgang Eischwede – Ulrike Hartung. Bremen 1998.; *Hector Feliciano*: *Das verlorene Museum. Vom Kunstraub der Nazis.* Berlin 1998.; *Günther Haase*: *Die Kunstsammlung des Reichsmarschalls Hermann Göring.* Berlin 2000.; *Uő*: *Die Kunstsammlung Adolf Hitler.* Berlin 2002. Magyarul lásd *Ruth Seydewitz – Max Seydewitz*: *Hölgy hermelinnel. Remekművek tragédiája.* Bp. 1965.; *Simon Wiesenthal*: *A gyilkosok közöttünk járnak.* Bukarest 1970. 84–91., 291–300.; *Julius Mader*: *Haramiák kincse.* Bp. 1966.; *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 127–132.; *Wulf C. Schwarzwälder*: *Hitler pénze. Egy személyes meggazdagodás története.* Bp. 1994. 203–212.; *Fiziker Róbert*: *A legendás borostyánszoba.* Bp. 2003. 56–89.; *Simon Houpt*: *Eltűnt műkincsek múzeuma. A műkincsrablások történetéből.* Bp. 2006. 36–61.; *Dunai Andrea*: *Az évszázad jóvátételi pere.* Bp. 2009.; *Uő*: *A Rosenberg bevetési törzs kapcsolata Magyarországgal 1944-ben. Múlt és jövő* 24. (2013) 3. sz.

den egyes darabját ellátták az ún. *münchener számmal*, amin átadási listába való foglalásuk és kiadásuk történt. A sérült állapotú műtárgyakat a restaurátorok a további károk megakadályozása érdekében fontossági sorrendben kezelték. A tárgyakat – amennyiben megállapították hovatartozásukat – az adott országoknak kijelölt helyekre vitték. A kezdeti tömeges beszállítások során előfordultak keveredések, amelyeket a delegátusoknak kellett tisztázniuk, illetve a műtárgyak azonosításával igazukat bizonyítaniuk. Az országok küldöttei munkájukat az előzetesen benyújtott igénylési lajstromok alapján végezték. A fellelt anyagot azonosították és osztályozták, majd visszaigényelték. Minden tárgyról, amely szerepelt az igénylési jegyzéken, igénylapot állítottak ki. Ezen a tárgy összes ismertető és azonosítási jegye szerepelt, amit a kirendelt kurátor összevetett a karterékgyűjtemény adataival, majd egyezés esetén az ügy Rae elé került döntésre. A tárgyakat kiadásuk előtt többször lefényképezték sérült, majd restaurált állapotban is. (Az intézmény személyzete szerint a magyar műkincsek nagyon rossz állapotban érkeztek be hozzájuk.) Az érintett ország képviselője és a kurátor a műtárgyakat még egyszer, utoljára véleményezte, s ha szállításra alkalmasnak találta, akkor rendszerint visszacsomagolták őket az eredeti ládáikba. A becsomagolt tárgyakról is listákat készítettek, amelyek egyezés esetén a végleges átadási jegyzéket jelentették. Az átadás után, az épületen kívüli elszállítás már az érintett országok felelősségére történt. A CACP módot adott arra is, hogy a még elő nem került és feltételezhetően Németország amerikai megszállási övezetében lappangó műtárgyakat felleljék. A bejelentett adatok alapján nyomozók (investigators) kutatták ezeket.⁹⁷

Magyarországgal egy időben a Szovjetunió, Olaszország, Csehszlovákia, Belgium, Hollandia és Franciaország készítette elő szállítmányait hazavitelre. Az intézményben a torlódás elkerülése érdekében a nagyobb méretű tárgyakból legfeljebb ezer darab elszállítását engedélyezték. A magyar műkincsek körét ekkorra már összeállították. Oroszlán a múzeumi, Domán a magántulajdonú, valamint a grafikai anyag adatainak azonosítását végezte.⁹⁸ A munkában dr.

91–113.; *Uő*: Egy német–magyar együttműködés. Budapesti könyvkiadások 1944-ben. Műértő 18. (2015) 2. sz. 12–13.; *Anders Rydell*: Fosztogatók. Hogyan rabolták el a nácik Európa műkincseit. Pécs 2015.

⁹⁷ SzMI 45/1947. uo. 2–4.

⁹⁸ Oroszlán és Hahn 1946. november 16-án felkeresték Csánkyt Grassauban. A volt főigazgató átadta a Múzeum leltári naplóját és a menekített anyagról felvett jegyzékét. Továbbá heteken keresztül adatokkal látta el őket az egyes műtárgyak hollétét illetően. A kiküldött többször tárgyalat Bogayval is, így rekonstruálni tudta a menekítés további útvonalát az államhatártól Münchenig. Ez a

Mersmann kisasszony volt segítségükre. A CACP 1946. november 25-én számukra kézbesített Interoffice Memoranduma értelmében minden magyar kulturális javat hazavihettek, kivéve a koronázási jelvényeket⁹⁹ és a Herzog-gyűjtemény tárgyait.¹⁰⁰ December 9-én leadták az utolsó igénylőlapokat is, ezután pedig megkezdődött a fényképezés és a szállítás előkészítése. A gyorsabb munka érdekében cigarettát és alkoholt ajánlottak fel a résztvevőknek. A csomagolás december 11-től 20-ig tartott, ekkor Nyárádi és Rae aláírták a műtárgyak átvételi elismervényét. Az államtitkár és Hahn a visszazállításához a München–Bécs között közlekedő „Mozart” futárvonatra két postakocsit kapcsoltatott. Ezen csak amerikaiak utazhattak, és az orosz zónában sem vizsgálhatták át őket. A magyar kormány által küldött szerelvényre a magyar kísérők is csak Bécsben szállhattak fel. Oroszlán visszautazott Budapestre, a kint maradt állami (például a háború alatt hivatalosan elajándékozott műtárgyak) és magántulajdonú anyagok további azonosítása Domán Andrea feladata maradt. Végül 982 műtárgy érkezett meg jó állapotban a Múzeumba. A főigazgató-helyettes becslése szerint a valóságos veszteség az elhurcolt műtárgyak mennyiségét illetően alig lépte túl az 1 százalékot.¹⁰¹

A főigazgató-helyettes jelentése végén azt javasolta a kultuszminiszternek, hogy kérje a benyújtott igényjegyzéken feltüntetett, de fel nem lelt tárgyak felkutatását az amerikai hatóságoktól, kezdeményezze az elszállított tárgyakról egy újabb csoportos igényjegyzék benyújtását, valamint a Münchenben maradt anyagok, köztük a Herzog-gyűjtemény hazahozatalát.¹⁰²

következő: a szentgotthárdi cisztercita kolostorból Admont felé, majd Staudach és Grassau közös állomása, a grassaui „Café Panorama”, végül a CACP. SzMI 45/1947. uo. 10–11. Lásd még *Hahn S.*: A Szent Korona i. m. 147–151. és *Farkas K.*: Műtárgymozgások i. m. 102–104.

⁹⁹ Ezeket ugyanott őrizték és engedélyezték megtekintésüket. *Benda Kálmán – Fügedi Erik*: A magyar korona regénye. Bp. 1984. 253–261.; *Hahn S.*: A Szent Korona i. m.; *Csendes László*: A korona rejtékhelye Ausztriában, 1945-ben. Hadtörténelmi Közlemények 32. (1985) 643–659.

¹⁰⁰ Ezek kiadását báró Weiss Alfonz né le tiltatta a berlini amerikai kormányzó hatóságoknál. A gyűjteményről lásd *Dr. Lázár Béla*: Angol mesterek magyar gyűjteményekben. Magyar Művészet 2. (1926) 186–206.; *Ludwig Baldass*: Herzog báró gyűjteménye. Magyar Művészet 3. (1927) 177–206.; *Kövéry György*: M. L. Herzog & Comp. Három nemzedék öröksége. Budapesti Negyed 1. (1993) 1. sz. 43–55.; *Kádár G. – Vági Z.*: Hullarablás i. m. 279–280., 390–391. A családról lásd *Szegedy-Maszácz Marianne*: Csókolom a kezét. Bp. 2014.; *Kornfeld Tamás*: Nem mindennapi élet. Bp. 2014.

¹⁰¹ SzMI 45/1947. uo. 4–9.

¹⁰² SzMI 45/1947. uo. 11–12.

*Hazaérkezés*¹⁰³

1946. december 23-án 9 órakor a Keleti Pályaudvaron Jeszenszky miniszteri biztos, Genthon főigazgató, dr. Lőrinczy Szabolcs minisztériumi és Moravek László tanügyi tanácsosok (a miniszteri biztosságtól), Halmay Zoltán (Hahn székesfővárosi tanácsos helyettese a hazahozatali kormánybiztosságtól), Mátyás János őrnagy (az államrendőrségtől), Czibor Ernő főraktárnok (a MÁV-tól) és Eisler Aladár szállítmányozási vállalkozó megállapították, hogy a nyugatról visszaszállított vasúti vagonok (ún. Múkiincsvonat) összes lepecsételt ajtaján a plombák és a pecsétek sértetlenek voltak. A nyitás után az érkezett 75 ládat bútorszállító kocsikra rakatták és lovas rendőrök kíséretében a Múzeumba szállították. Délután egy órakor Jeszenszky, Genthon, Lőrinczy, Moravek és dr. Farkas Zoltán múzeumi igazgató jelenlétében azokat az épület kiállítási termeiben helyezték el.

December 27-én 10 órakor Jeszenszky, Genthon, Lőrinczy, Moravek, Pigler múzeumi igazgató, főigazgató-helyettes, dr. Balogh Jolán, Farkas múzeumi igazgatók, Radocsay osztályvezető, dr. Garas Klára, dr. Nádasdy Heinz Katalin, dr. Aggházy Mária múzeumi őrök, dr. Pataky Dénes múzeumi segédőr, Kákay Szabó György és Devich Sándor konzervátorok megkezdték a ládák felbontását, s jegyzékbe vették azok tartalmát. Megállapították, hogy bennük a múzeumi anyag mellett, magántulajdonból származó műtárgyak is voltak. Ezeket a miniszteri biztos a küldemény Múzeum részére való visszaadásakor hivatali helyiségében visszatartotta. A munka másnap ugyanazok részvételével folytatódott. Az Oroszlán által hazahozott leltár csaknem teljes egészében megegyezett a ládák tartalmával. Később 1946. december 30-31-én, majd 1947. január 2-4-én, végül 7-én (ezekből kettő a Festetich-levéltár anyagát tartalmazta) történtek ládabontások.¹⁰⁴

Az 1946. decemberi müncheni szállítmányból kimaradt műtárgyak 1947. április 22-én érkeztek meg Budapestre, szintén vasúton (az ún. Ezüst-vonaton), 8 ládába csomagolva. Ezek felbontása és tartalmuk jegyzékbe vétele április 25-én és 28-án a miniszteri biztosság hivatali helyiségében történt meg, ugyanazok, illetve Pilinszky Tibor vámszaki főtanácsos és Eördögh Károly vámszaki felügyelő

¹⁰³ Késik a kincsek vonata. *Független Magyarország*, 1946. december 23. 5.; Az ezüstvonatot csütörtökre várták Budapestre. *Független Magyarország*, 1947. április 21. 4.; Az Ezüstvonatot kísérő orosz és amerikai tisztek... *Független Magyarország*, 1947. április 28. 2. Lásd még *Hahn S.: A Szent Korona* i. m. 189–192.

¹⁰⁴ SzMI 286/1946. A nyugatról visszaszállított múzeumi képek átvétele tbn. 1946. dec. 23.

(Központi Vámhivatal) részvételével. A ládákban ismételtelen találtak a múzeumi anyag mellett magántulajdonból származó műtárgyakat is. Ezeket a megőrzés és további eljárás végett a miniszteri biztosság raktárában helyezték el.¹⁰⁵

1947 tavaszán a Múzeum Régi Képtári Osztálya a visszakerült anyagból „Hazatért műkincseink” címmel kiállítást rendezett.¹⁰⁶

Jeszenszky 1947. június 20-án jelentette a kultuszminiszternek a Múzeum grafikai anyaga ép és hiánytalan visszaérkezését, valamint a régi külföldi kép-gyűjtemény 1938 darabjából 21 hiányát. Ezek nem szerepeltek Csánky jegyzékeiben, így valószínűleg még Magyarországon tűntek el. Végleges beszámolót a régi magyar anyag és a modern képek károsodásáról még adni nem tudott, mivel ezekből több a háború alatt letétként kiadásra került. A miniszteri biztos egybevetette a volt főigazgató és a visszaérkezett műtárgyak jegyzékeit. Kiderült, hogy a szentgotthárdi anyagból 29 festmény és 2 faszobor, valamint a németországi anyagból 11 festmény és 1 faszobor hiányzott. Valamennyi magántulajdonból származott, valószínűleg még Szentgotthárdon veszttek el. Jeszenszky ugyanis megállapította, hogy Csánky jegyzékei pontatlanok, mivel olyan műtárgy is szerepelt a szentgotthárdi listán, amely azután a müncheni szállítmányból került elő és fordítva. Ezeket továbbra is igényelték a CACP-tól. A magántulajdonok megállapítását nehezítette, hogy 1944-ben Csánky félve a zsidó tulajdonok németek általi követelésétől, az egyes műtárgyakról a tulajdonos nevét feltüntető cédulákat fiktív múzeumi leltári számokkal helyettesítette. Meghatározásukhoz Jeszenszky levelezésben állt a volt főigazgatóval.¹⁰⁷ Domán 1947. május végén távozott Münchenből és ösztöndíjasként Belgiumban folytatta munkáját. Ekkortól

¹⁰⁵ SzMI 161/1947. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa beküldi az ezüst vonattal hazaérkezett és a Sz. Múz. tulajdonát képező műtárgyak átadási jegyzőkönyvét. 1947. máj. 16.

¹⁰⁶ SzMI 67/1947. M. Nemzeti Múzeum Tanácsa az O. M. Idegenforgalmi Hivatal 143/1947. megkeresését, az 1947. évben megrendezésre kerülő események bejelentése tbn., jelentéstétel végett beküldi. 1947. febr. 27.; SzMI 137/1947. Hivatalból a Hazatért mesterművek kiállításának időtartamára vonatkozó rendelkezések tbn. 1947. máj. 5. Lásd még Hazatért mesterművek. A Szentgotthárdról és Münchenből visszahozott műkincsek I. kiállítása. (Régi külföldi festmények). Bp. 1947.; *Pigler Andor*: Az újjászülető Szépművészeti Múzeum. Budapest 3. (1947) 183–186.; *Genthon István*: Beszámoló a Szépművészeti Múzeum állapotáról és működéséről 1945–1947-ig. Az O. M. Szépművészeti Múzeum közleményei 2. (1948) 65–66.

¹⁰⁷ Jeszenszky 1948 szeptemberében még levelezésben állt Csánkyval. SzMI 357/1948. Köz- és Magángyűjteményekből Elhurcolt Művészeti Alkotások Miniszteri Biztosa – dr. Jeszenszky Sándor – Csánky Dénesnek, Szinyei Merse Pál: Vitorlás c. festmény elvesztése tbn. adott válasza. 1948. szept. 24.

nem volt többé a bajor fővárosban magyar megbízott, aki az ország érdekeit képviselte volna. Jeszenszky kérte a minisztertől, hogy a további azonosításokhoz küldjenek ki szakembert. Jelentése végén felvetette a magyar állam által, a háború folyamán hivatalosan elajándékozott műtárgyak visszavásárlásának ötletét is. Az amerikai hatóságok ezek kiadását a magyar igény bejelentése ellenére jogalap hiányára hivatkozva megtagadták.¹⁰⁸

Az elhurcolt javak birtokbaadása¹⁰⁹

A KVMJO 1947. május 2-án felszólította a Múzeum főigazgatóját, hogy tartsa be a 24390/1946. M. E. sz. rendeletet, amely szerint a birtokbaadott javak átvételére jelentkező igényjogosultnak, vagy megbízottjának javait szabályszerű átadási és átvételi elismervény ellenében is csak abban az esetben lehet kiadni, amennyiben az a rendeletben meghatározott készkiadások, illetve költséghozzájárulás befizetését a budapesti Fővárm hivatal által kiállított megvámolási jegy bemutatásával igazolta.¹¹⁰ A költséghozzájárulás összegének megállapításához szükséges forgalmi érték megbecslése a Múzeum közreműködésével történt. Genthon a visszaérkezett műtárgyak értékbecslésénél követendő eljárás tárgyában a múzeumi tanácshoz fordult. A tanács május 16-án tartott ülésén hozzájárult ahhoz, hogy a magántulajdonokra vonatkozóan a Múzeum a pénzügyi hatóságoknak illetékezés céljából írásbeli becslést szolgáltatson ki.¹¹¹ A rá vonatkozó tárgyak esetében július 7-én a Történeti Múzeum Iparművészeti Tára kapta meg az engedélyt.¹¹²

¹⁰⁸ SzMI 242/1947. uo.

¹⁰⁹ *Dunai Andrea*: Meghurcolt festmények. Tulajdonosok és várományosok. Műértő 17. (2014) 1–2. sz. 11.

¹¹⁰ A Magyar Köztársaság kormányának 24390/1946. M. E. sz. rendelete a nyilasok vagy németek által nyugatra hurcolt köz- és magánvagyonra vonatkozó rendelkezések módosítása és kiegészítése tbn. Magyar Közlöny 2. (1946) 288. sz. 2–3.

¹¹¹ MNL OL K 726 347/1947. VKM A Magyar Szépművészeti Múzeum elhurcolt javaival visszaérkezett műkincsek értékelése. 1947. máj. 12.; SzMI 183/1947. Hivatalból a köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások értékelése tbn. átirat a Múzeumi Tanácshoz. 1947. máj. 21.; SzMI 200/1947. Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának határozata: a külföldről hazakerült magántulajdonban volt műtárgyakra vonatkozólag, a pénzügyi hatóságoknak, illetékezés céljából írásbeli becslés adható. 1947. máj. 28.

¹¹² MNL OL K 726 437/1947. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosától: Az ezüst-vonattal hazaérkezett magántulajdont képező műtárgyaknak az Iparművészeti Múz. által leendő becslésének engedélyezése tbn. 1947. jún. 26.

A főigazgató későbbi válaszleveleiben leszögezte, hogy a kötelezettség teljesítésének ellenőrzése a köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa hatáskörébe tartozik.¹¹³

A fenti rendelet alapján a KVMJO-n belül megalakított ún. „átvevő bizottság” határozott a pénzügyminisztérium által, 1946. december 22-én és 1947. május 3-án Németország amerikai megszállási övezetéből hazaszállított műtárgyak birtokbaadásáról, egyaránt a múzeumiaknak is.¹¹⁴ A birtokbaadásokról határozatot kapott a kultuszminiszter, a miniszteri biztos, a Múzeum főigazgatója, a Fővámhivatal, a Magyar Visszaszolgáltatási Bizottság (Frankfurt, Hoechst, Karlsruhe, Wien) és a tulajdonos, könyvek esetében az ekkor Fügedi által vezetett Könyvtárak és Levéltárak Miniszteri Biztossága is. Az egyes átvételek a Jeszenszky-féle miniszteri biztosság, 1949 nyaratól a Fügedi-féle miniszteri biztosság hivatalaiban történtek, átvételi jegyzőkönyv felvétele mellett. A tulajdonosok vagy megbízottjaik igazolták a kirótt illetékek befizetését a Pénzügyminisztérium, a Fővámhivatal és a Múzeum felé. Megtekintették a műtárgyakat, azokat büntetőjogi felelősségük tudatában tulajdonuknak vallották, majd kijelentették, hogy jelen állapotukban hajlandók azt átvenni, és sem a magyar állammal, sem a miniszteri biztossággal, sem a Múzeummal szemben semmiféle kártérítési igényt nem támasztanak. Ennek megfelelően számos műtárgy került kiadásra.

A pénzügyminiszter 65400/1947. sz. rendeletével az államkincstár birtokába adott javak esetében is előírta a készkiadások és a költség hozzájárulás összegének megállapítását, miközben azt természetesen nem szedte be.¹¹⁵ Genthon 1947. július 11-én, majd 1948. november 5-én a visszakérült 1022 múzeumi műtárgy forgalmi értékét 66 706 900 1938. évi aranypengőben állapította meg.¹¹⁶

¹¹³ SzMI 138/1947. Magyar Pénzügyminiszter – Külföldre vitt magyar javak ügyosztálya Skoday István budapesti lakos kérelme visszaérkezett elhurcolt javak birtokbaadása iránt. 1947. máj. 2.

¹¹⁴ SzMI 328/1947. Magyar Pénzügyminisztérium – Külföldre Vitt Magyar Javak Ügyosztálya – Ezüst vonattal visszahozott és a Szépművészeti Múzeum leltárába tartozó műtárgyak birtokbaadása tekintetében hozott határozata. 1947. okt. 14.; SzMI 354/1947. Magyar Fővámhivatal a nyugatról visszaérkezett, az O. M. SZM tulajdonát képező műtárgyak /10 db. kép, 1 db. szárnyasoltár, 1 db. faszobor/ értékének megfelelően 129 ft. kezelési díj befizetését kéri. 1947. nov. 7.

¹¹⁵ MNL OL K 726 487/1947. Nyugatról hazaérkezett Szépművészeti Múzeum tulajdonát képező műtárgyak után követelt vámösszeg tbn. 1947. aug. 4.

¹¹⁶ SzMI 237/1947. Magyar Pénzügyminisztérium – Külföldre vitt magyar javak ügyosztálya – az amerikai övezetből hazaszállított O.M. Szépművészeti Múzeum tulajdonát képező műtárgyak értékének megállapítása. 1947. jún. 18.; SzMI 265/1947. Magyar Fővámhivatal a nyugatról hazaérkezett műtárgyak után kezelési díj címén 266.827.60 és 34.080. ft. befizetése tbn. 1947. júl. 29.;

A Bad-Ischlből 1947 júliusában visszakerült 20 magán- és ismeretlen tulajdonú (utóbbiak a VKM őrizetébe kerültek) műtárgy értékét október 3-án a miniszteri biztosság hivatalában, 21 600 forintban állapították meg. Ezeket feltehetően SS egységek szállították ki teherautón az országból, és egy sóbánya épületében raktározták el.¹¹⁷

A Múzeum a Jeszenszky-féle biztosságtól a KVMJO átvevő bizottságának 1948. szeptember 17-én hozott határozata alapján október 11-én átvette Antonio Carne: Arkhimédész halála című festményét. A műtárgy birtokbaadása a Népbíróságok Országos Tanácsa 625/1947-16. sz. ítéletének végrehajtása során történt, amely kimondta Rajniss Ferenc volt nyilas kultuszminiszter vagyonának elkobzását a magyar államkincstár javára.¹¹⁸ Az intézmény – a saját állományából eltűnt képek közül – a biztosság október 7-én hozott határozata alapján, a miniszteri biztostól 29-én átvette Rippl Rónai József: Bretagne-i ivóban és Fényes Adolf: Mákoskalács című festményeit. A Káldy Jenő által korábban a Múzeumnak ajándékozott képek Ausztria amerikai megszállási övezetéből 1948. április 20-án érkeztek vissza Magyarországra.¹¹⁹ 1948. december 28-án pedig Székely Bertalan: Vázlat V. Lászlóhoz című festményét kapta vissza.¹²⁰

SzMI 284/1948. VKM a Pénzügyminisztérium 92623/1948.K.V.M.J. sz. átiratát, az O. M. Sz. Múzeum hazaérkezett műtárgyai vámkötségének elengedését közli, másolatban megküldi. 1948. júl. 10.; SzMI 390/1948. Magyar Fővámhivatal a nyugatról visszahozott festmények, könyv stb. fizetendő vámilleték 34.080.000 ft. és 75.050 ft. tbn. 1948. okt. 19.; SzMI 419/1948. Pénzügyminisztérium K.V.M.J. ügysz. Németország amerikai övezetéből visszaérkezett műtárgyak közönséges forgalmi értékét sürgősen közölni kéri. 1948. nov. 2.

¹¹⁷ SzMI 327/1947. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások ügyeinek miniszteri biztosa Jegyzőkönyvet küld az Ischlből hazahozott műtárgyak értékéről. 1947. okt. 3.; *Békefi E.*: Visszakapott i. m. 136.

¹¹⁸ SzMI 374/1948. Pénzügyminisztérium K.V.M.J. ügysz. az SZM részére 1946. december 22-én visszaérkezett javak birtokbaadása tbn. 1948. okt. 5.; SzMI 385/1948. Köz- és Magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások miniszteri biztosa Dr. Jeszenszky Sándor – a Pénzügyminiszter K.V.M.J. 95943/1948. sz. a. néh. Rajniss Ferenc tulajdonát képező Giordano Luca/?/ vagy Pietro della Vecchia/?/ Archimedes halála c. képet a Múzeum birtokába adja. 1948. okt. 11.

¹¹⁹ SzMI 409/1948. Pénzügyminisztérium Külföldre vitt magyar javak ügysz. a Miniszterelnökségnek Káldy Jenő tulajdonából műtárgyak birtokbaadása tbn. 1948. okt. 23. A miniszterelnökség ugyanazzal a határozattal Ausztria szovjet megszállási övezetéből visszaérkezett német szobrász XVIII. sz-i domborművét és egy XVIII. sz-i mitológiai jelenetet ábrázoló legyezőt kapott meg.

¹²⁰ SzMI 508/1948. Köz- és magángyűjteményekből elhurcolt művészeti alkotások miniszteri biztosa Dr. Jeszenszky Sándor a nyugatról visszaérkezett Székely Bertalannak „Vázlat V. Lászlóhoz” c. olajfestményt, mely megállapítása szerint a Múzeum tulajdona, átadja. 1948. nov. 8.

Államosítások

*Egyházi iskolák*¹²¹

A Természettudományi Múzeum főigazgatójának, valamint a közgyűjtemények országos főfelügyelő-helyettesének beadványai alapján, Dobrovits Aladár 1948. június 23-án a következőket írta Ortutay kultuszminiszternek: „Tekintettel az egyházi iskolák államosítására [az 1948. évi XXXIII. tc.¹²² alapján, június 16-tól – F. K.], az egyes iskolákkal kapcsolatos szertárak gyűjteményeiben a muzeális értékű tárgyak és gyűjtemények hovakerülésére (sic!) vonatkozólag sürgős intézkedés szükséges. Tudomásunk van arról, hogy egyes gyűjteményekben oly anyag őriztetik, mely iskolák szempontjából nélkülözhető sőt felesleges, viszont helyi vagy országos jelentőségénél fogva az illető terület közgyűjteményében, illetőleg a Magyar Nemzeti Múzeum megfelelő intézményeiben való őrzése kívánatos. Annál is inkább indokolt a kérdéses anyagnak ily szempontból való felülvizsgálása, mert egyes vidéki iskolákkal kapcsolatos gyűjtemények – tekintettel arra, hogy az illető területen múzeum nem volt – a múzeumi gyűjtőhely szerepét játszották. Éppen ezért a folyó évi június hó 18.-i Igazgatótanácsi határozat értelmében a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa tisztelettel javasolja, hogy az egyházi iskolák vagyontárgyait, illetőleg gyűjteményeit felülvizsgáló Bizottságba a Magyar Nemzeti Múzeum által kijelölt szakértők hívassanak meg.”¹²³ Ennek figyelembevételével a végrehajtás a 8000/1948. V. K. M. sz. rendelet¹²⁴ alapján június 26-tól történt.

Dobrovits levelét másolatban eljuttatta az MNM intézményeinek is. Genthon a bizottságba dr. Pataki Dénest jelölte.¹²⁵ A múzeumi tanácsos 1949. szeptember 2-án véleményezés céljából megküldte a főigazgatóknak a kultuszminiszter 218985/1949. V.2. sz. rendelete értelmében az OSZK által összeállított,

¹²¹ Az államosítás végrehajtásáról lásd Az iskolák államosítása. Bp. 1948.; *Mészáros István*: Kimaradt tananyag. Diktatúra és egyház 1945–1956. Bp. 1993.; Az egyházi iskolák államosítása Magyarországon 1948. Szerk. Szabó Csaba – Szigeti László. A Lénárd Ödön Közhasznú Alapítvány évkönyve 2008. Bp. 2008.

¹²² Magyar törvénytár 1948. évi törvénycikkek. Bp. é. n. 200–205.

¹²³ SzMI 277/1948. M. Nemzeti Múzeum Tanácsa az egyházi iskolák államosításával fellelhető muzeális anyag felülvizsgálása tbn. szakértő képviselő jelölését kéri. 1948. jún. 23.

¹²⁴ Magyar Közlöny 4. (1948) 144. sz. 1456–1458.

¹²⁵ MNL OL K 726 600/1948. Egyházi iskolák államosítása. 1948. jún. 18. Patakiról lásd MMA 685–686.

az iskolákban található muzeális értékű tárgyak jegyzékét. A Szépművészeti Múzeum részéről Vayer főigazgató-helyettes az [Állami] Toldy Ferenc Gimnáziumból Markó Ferenc: Kazánszoros című festményére, Dobrovits pedig az Egyiptomi és Antikplasztikai Osztály vezetőjeként a szombathelyi [Állami] Faludi Ferenc Gimnáziumból az egyiptomi gyűjtemény darabjaira fogalmazott meg igényt. A javaslatokat szeptember 16-án terjesztették fel a kultuszminiszternek.¹²⁶ A „szombathelyi múmia” végül 1951 májusában került a Múzeumba.¹²⁷

Vidéki múzeumok és kastélyok

A kastélyok az 1945. évi VI. törvénycikkkel véglegesített, az Ideiglenes Nemzeti Kormány 600/1945. M. E. sz. rendeletének végrehajtása során kerültek államosításra.¹²⁸ A háború végére mintegy 2000 üresen maradt ingatlan berendezését az EJK, a Fügedi-féle miniszteri biztosság, valamint a Műemlékek Országos Bizottsága igyekezett megmenteni.¹²⁹ Az épületek egy részét 1946 után állami szervek vették használatba, főleg mezőgazdasági, ipari, oktatási és egészségügyi célokra. Sokukat azonban egyszerűen magára hagyták, ezzel pusztulásra ítélték.¹³⁰

Az VKM 1948. július 21-én kelt 201167/1948. VI.2. sz. leiratának megfelelően a múzeumi tanács főigazgatói értekezletén szakértőbizottságok megalakításáról határozott a vidéki múzeumok államosítása, az ahhoz kapcsolódó könyvtárosi, levéltárosi és muzeológiai képzés, illetve a műemléki jelentőségű vidéki kastélyok és parkjaik felhasználása ügyében. Egy hétre rá a vidéki múzeumok ügyeivel foglalkozó biztosság elnökévé dr. Radnóti Aladárt, a múzeumi könyvtárnoki és levéltárnoki képzés kérdéseivel foglalkozó biztosság élére dr. Kossányi Bélát, a műemléki

¹²⁶ MNL OL K 726 224/1949. Állami középiskolákban lappangó muzeális tárgyak megmentése. 1949. szept. 5.; SzMI 597/1949. A M. Nemzeti Múzeum Tanácsa 224/1949. sz. 218.985-1949.V.2. VKM. sz. rendeletét küldi meg: Állami középiskolákban található muzeális tárgyak jegyzéke tbn. 1949. szept. 6.

¹²⁷ SzMI 305/1951. Múmiakoporsó szállítása Savaria Múzeumból. 1951. ápr. 28. Bővebben lásd *Horváth József*: A „szombathelyi múmia” – egy modern legenda keletkezése és kritikája. *Vasi honismereti és helytörténeti közlemények* 38. (2011) 2. sz. 46–51.; *Liptay Éva*: A „szombathelyi múmia” – új vizsgálati eredmények. *Uo.* 52–58.

¹²⁸ Az ideiglenes nemzeti kormány 1945. évi 600. M. E. sz. rendelete, a nagybirtokrendszer megszüntetéséről és a földműves nép földhözjuttatásáról. *Magyarországi Rendeletek Tára* 79. (1945) 55.

¹²⁹ Háború utáni tevékenységéről lásd *A magyar műemlékvédelem korszakai. Művészettörténet–Műemlékvédelem IX.* Szerk. Bardoly István – Haris Andrea. Bp. 1996. 191–201.

¹³⁰ Műemlékvédelem törvényi keretek között. *Törvénytől – törvényig. Történetek az intézményes műemlékvédelem 120 évéből.* Szerk. Tamási Judit. Bp. 2001. 108–109.

jelleget bíró, művészeti értékű épületek, kastélyok nyilvántartásával foglalkozó bizottság elnökévé pedig dr. Gerevich Tibort választotta. A szakbizottságok tagjai sorába jelölte Genthont, dr. Pigler Andort és Radocsayt.¹³¹ Az MNM tanácsstermében július, illetve augusztus folyamán ülést tartottak az államosítás szakmai, tárgyi és személyzeti kérdéseinek tisztázására.¹³² A KOF szeptember 30-ától október 2-ig Szekszárdon tartott kihelyezett értekezletén a Múzeum megbízottjaként dr. Kampis Antal vett részt.¹³³ Radnóti december 14-én a KOF megváltozott szervezetéről és feladatairól tájékoztatta Vas Zoltánt, a Gazdasági Főtanács titkárát, valamint a múzeumi tanácsot. Ezáltal „A vidéki múzeumok és közkönyvtárak államosítása után, amely által a közvetett felügyelet helyett a közvetlen igazgatás terve (sic! – szerve F. K.) lenne a főfelügyelőség, átalakulna Vidéki Múzeumok és Könyvtárak Főigazgatóságává. Feladata lenne vidéki múzeumok és könyvtárak /71/ igazgatása és fejlesztése. Mindenekelőtt az állami tulajdonba vett épületek berendezés és gyűjtemények leltározása, utána az előkészített tervszerű a vidéki múzeumok és könyvtárak hatáskörének, rendeltetésének új szabályozása.”¹³⁴ Év végétől az ellenőrzést a hivatal megszűnésével az MMOK vette át.¹³⁵

*Hitbizományok*¹³⁶

Dobrovits 1949. január 25-én megküldte Ortutay kultuszminiszternek azokat a jelentéseket, amelyeket az MNM intézményei készítettek a hitbizományok

¹³¹ SzMI 293/1948. M. N. Múzeum Tanácsa a vidéki múzeumok államosítása ügyében szakértő bizottságba Genthon István főigazgató urat jelölte. 1948. júl. 19.; MNL OL K 726 677/1948. VKM: Bizottságok alakítása az aktuális tudományos, muzeális stb. szükségletek feldolgozására. 1948. júl. 23. Kossányi Béla (1894–1968.) történész, levéltáros. 1949-ben a Magyar Országos Levéltár főigazgatója. Gerevichről lásd MMA 311–312.

¹³² MNL OL K 726 678/1948. VKM: Bizottságok alakítása az aktuális tudományos, muzeális stb. szükségletek feldolgozására. 1948. júl. 19.

¹³³ SzMI 334/1948. Közgyűjtemények Orsz. Főfelügyelősége a vidéki múzeumok államosítása tban. Szekszárdon tartandó értekezletre megbízott kiküldését kéri. 1948. szept. 13. Kampisról lásd MMA 441–442.

¹³⁴ MNL OL K 726 1100/1948. KOF szervezetéről készült jelentés megküldése a Gazdasági Főtanácsnak és a VKM-nek. 1948. dec. 14. Vas Zoltán (1903–1983.) kommunista politikus, író. 1945–49 között a Gazdasági Főtanács vezetője.

¹³⁵ *Sinkó K.*: Nemzeti i. m. 55–56.; *Voit Krisztina*: Fejezetek a közgyűjtemények és a könyvkiadás történetéből. Bp. 2005. 51–52.

¹³⁶ A hitbizományokról lásd *Kállay István*: Hitbizományok iratai az Országos Levéltárban. Levéltári Szemle 28. (1978) 537–545.; *Uő*: A családi hitbizományok Magyarországon. Levéltári Közlemé-

tárgyában. Az Országos Levéltár, az Iparművészeti Múzeum, a Történeti Múzeum, az OSZK, a KOF és a Szépművészeti Múzeum ezekben tájékoztatta a múzeumi tanácsot a hitbizományi tulajdonban lévő könyv- és levéltárakról, műtárgyakról, valamint arról, hogy azok hol találhatóak.¹³⁷ A múzeumi tanácsos május 3-án értesítette a Múzeumot a hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949. évi VII. törvénycikk¹³⁸ elfogadásáról és a végrehajtás tárgyában kiadott 33000/1949.(86) I. M. sz. rendeletről.¹³⁹ Május 11-én pedig továbbította Genthonnak a kultuszminiszter 4648/1949. eln. sz. rendeletét, amely a fenti törvénycikk rendelkezéseinek végrehajtását készítette elő:

„A hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949:VII. tc. 3. §-ának /1/ bekezdésében foglalt rendelkezés szerint a hitbizományi kötöttség alól felszabadult ingó vagyonban található műtárgyak állami tulajdonba kerülnek; a törvény 8. §-ának /3/ bekezdése értelmében ezeket a műtárgyakat és történelmi vagy közművelődési szempontból jelentős tárgyakat közgyűjteményben kell elhelyezni. Az 1949: VII. tc. végrehajtása tárgyában kiadott 33.000/1949 /86/ I. M. sz. rendelet 2. §-ának /2/ bekezdésében¹⁴⁰ foglalt rendelkezés értelmében a pénzügyminiszterrel és az igazságügyminiszterrel egyetértve a vallás- és közoktatásügyi miniszter dönti el az ingóságok tekintetében azt a kérdést, hogy bútornak vagy egyéb házi felszerelési tárgynak kell-e azokat tekinteni és ehhez képest az eddigi hitbizományi tulajdonos tulajdonába kerülnek-e vagy pedig a törvény alapján állami tulajdonbavételüknek (sic!) van helye.”¹⁴¹

Két napra rá értekezletet tartottak a VKM épületében, és megállapodtak a részletkérdésekben. Az ülésről készült feljegyzést Mihalik megküldte mind a

nyek 50. (1979) 1. sz. 69–91.

¹³⁷ MNL OL K 726 34/1949. Hitbizományok tbn. szóbeli felszólításra jelentések. 1949. jan.

¹³⁸ Magyar Közlöny 5. (1949) 72. sz. 551–553.

¹³⁹ Magyar Közlöny 5. (1949) 86. sz. 642–643.; MNL OL K 726 729/1949. Hitbizományok megszüntetése: 1949. VII. tc. végrehajtási utasítása 33000/1949. I. M. sz. rendelet. 1949. ápr. 29.; SzMI 299/1949. M. N. Múzeum Tan. 729/1949. sz. átirat a hitbizományok megszüntetéséről szóló stb. rendelet és a közszolgálati alkalmazottak 1949. évi szabadságidejének szabályozása tbn. 1949. máj. 6.

¹⁴⁰ Magyar Közlöny 5. (1949) 86. sz. 642–643.

¹⁴¹ MNL OL K 726 766/1949. Hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949: VII. tc. 3.§./1/bek. foglalt rendelkezések végrehajtásának előkészítése. 1949. máj. 7.; SzMI 321/1949. M. N. Múzeum Tan. 766/1949. sz. átirata hitbizományok megszüntetéséről szóló rendelkezések végrehajtásának előkészítése tbn. 1949. máj. 11.

múzeumi tanácsnak, mind a Múzeumnak. A végrehajtásban a Fügedi-féle miniszteri biztosság kapott kiemelt szerepet.¹⁴²

Az elmúlt politikai rendszer műtárgyainak eltávolítása¹⁴³

A VKM 1948. október 8-án 205850/1948. VI/1. sz. rendeletében felszólította a múzeumi tanácsot a Horthy-korszakbeli politikusok képmásainak intézményeiből való eltávolítására. A rendelkezésre reagálva Jánossy 18-án közvetlenül Ortutay kultuszminiszterhez fordult az Országos Levéltár épületén lévő Dudits Andor festette történelmi falképek ügyében. Ezekon többek között Horthy Miklós, Klebelsberg Kuno és Apponyi Albert is szerepelt. Egy hónapra rá a kiküldött szakmai biztosság a képek eltávolítását, illetve átfestését javasolta, amire Dobrovits felkérte a levéltárat.¹⁴⁴ A VKM, a Népművelési Minisztérium, az MMOK és a Levéltárak Országos Központja között zajló többéves egyeztetés után végül 1951 augusztusában került sor a képek restaurálására, illetve bizonyos részek átfestésére.¹⁴⁵

Dr. Kispéter István fejér megyei alispán 1948. november 25-én levélben fordult a Múzeumhoz, a székesfehérvári vármegyeháza közgyűlési termét díszítő, volt főispánokat ábrázoló festmények elhelyezése ügyében. Mivel azonban a vármegyének sem a műtárgyak fővárosba szállítására, sem a múzeumi szakértők kiszállási díjára nem volt költségvetési fedezete, a Múzeumnak nem állt módjában érdemben foglalkozni a kérdéssel.¹⁴⁶

Dobrovits 1949. február 5-én megküldte a főigazgatónak Ries István igazságügy-miniszter 145118/1948. I. M. V. sz. leiratát a legfőbb államügyészség olajfestményei, majd június 27-én a 45041/1949. I. M. V. számú az igazságügyi hatóságok

¹⁴² MNL OL K 726 766/1949. uo.; SzMI 370/1949. M. N. Múzeum Tan. ad 766/1949. a Vkm-ban tartott hitbizományi műtárgyi ülésről a hitbizományok megszüntetésével kapcsolatban. 1949. jún. 2. A feljegyzést fontossága miatt, teljes terjedelemben idézem a függelékben.

¹⁴³ Pótvó János: Rendszerváltások és emlékművek. Budapesti Negyed 9. (2001) 2–3. sz. 219–244.

¹⁴⁴ MNL OL K 726 941/1948. A Horthy korszakbeli politikusok képmásainak eltávolítása. 1948. okt. 18.

¹⁴⁵ Ólmosi Zoltán – Oross András: Meszeljünk vagy ne? A Magyar Országos Levéltár freskóinak sorsa az ötvenes években. Archivnet 4. (2004) 6. sz. (http://www.archivnet.hu/kuriozumok/meszeljunk_vagy_ne.html, letöltés 2011. szept. 16.)

¹⁴⁶ SzMI 472/1948. Székesfehérvár alispánja – dr. Kispéter István – a múlt politikai rendszer képzőművészeti szimbólumainak eltávolítása tbn. 1948. nov. 25.

képei és szobrai közgyűjteményben való elhelyezése tárgyában. Genthon február 22-én, majd Vayer július 13-án írt válaszlevelében a Habsburgokat és más történelmi személyeket ábrázoló műtárgyak elhelyezésére a Történelmi Múzeumot tartotta legalkalmasabbnak.¹⁴⁷

Műtárgyak nemzetközi körözése

Az Államrendőrség Budapesti Főkapitányságának Bűnügyi Osztálya közvetlenül, vagy a múzeumi tanácson keresztül közvetve rendszeresen megkereste a Múzeumot a második világháború alatt és után eltűnt műtárgyak (köztük Tiziano, Rembrandt művei), illetve egy esetben hamisított festmények nemzetközi körözése tárgyában.¹⁴⁸ A bejelentő országok (Olaszország, Ausztria, Hollandia, Anglia, Németország, Franciaország, Svájc) által megadott adatokat az intézmény nyilvántartásba vette.¹⁴⁹

Útban a népköztársaság felé

Az 1949. év folyamán kiadott rendeletek közül több közvetlenül vagy közvetetten, intézményi és személyzeti vonatkozásban egyaránt érintette a Múzeumot. A változásokról a múzeumi tanács átírataiban rendszeresen tájékoztatta az intézmény vezetőit. Dobrovits 1949. február 12-én a következő rendelkezésekről informálta a Múzeumot: az 1310/1949. Korm. sz. rendelet „az ország területéről engedély nélkül eltávozott személyek bejelentése és visszahagyott vagyonuk

¹⁴⁷ SzMI 97/1949. M. N. Múzeum Tan. 120/1949. sz. átírata az Igazságügyminiszter 145.118/1948. sz. leiratát – a legfőbb államügyészség olajfestményeinek közgyűjteményben való elhelyezése tbn. – véleményezés végett, másolatban beküldi. 1949. febr. 10.; SzMI 445/1949. M. N. Múzeum Tan. ad 120/1949. sz. átírat az Igazságügyminiszter 45.041/1949. I.M.V. leirata egyes igazságügyi hatóságoknál őrzött képeknek és szobroknak közgyűjteményben való elhelyezése tbn. 1949. júl. 1.

¹⁴⁸ SzMI 688/1949. M. N. Múzeum Tan. (1504/1949.) a nagybudapesti I. ker. rendőrkapitányság bűnügyi osztályának 76158/1949.fk.III. sz. átíratát, Albert Anker svájci festő hamis festményei tbn., intézkedés végett, megküldi. 1949. okt. 20.

¹⁴⁹ A műtárgyak körözéséről lásd SzMI 466/1948.; SzMI 89/1949.; SzMI 95/1949.; SzMI 98/1949.; SzMI 137/1949.; SzMI 280/1949.; SzMI 349/1949.; SzMI 372/1949.; SzMI 442/1949.; SzMI 644/1949.; SzMI 700/1949.; SzMI 706/1949.; SzMI 714/1949.

kezelése tárgyában”,¹⁵⁰ a 6660/1948. Korm. sz. rendelet „a demokrácia ellen irányuló magatartást tanúsító munkavállalók munkaviszonyának azonnali hatályú felbontása tbn.”, valamint az 1620/1949. Korm. sz. rendelet „a demokráciaellenes magatartást tanúsító közszolgálati alkalmazottak elbocsátásának szabályozása tbn.”¹⁵¹ Október 17-én „a népművelési miniszter ügykörének ideiglenes megállapítása” (4267/1949. M. T. sz.) és „a múzeumok népoktatási és népművelési részlettervei előkészítésének a VKM illetve, a Népműv. Min. hatáskörébe utalása” (0372/47/1949. O. T. sz.) rendeletek megjelenéséről értesítette az illetékeseket.¹⁵² Megküldte továbbá „a Magyar Népköztársaság minisztertanácsának megalakítása” (8642/1949. M. E. sz.), „az állami népgazdasági terv előkészítése és végrehajtása” (4244/1949. M. T. sz.), „az alapítványokra vonatkozó kérdések szabályozása” (4245/1949. M. T. sz.), és „a levéltárak országos főfelügyelője hatáskörének szabályozása” (1610-L-1/1949. V. K. M. sz.) című rendeleteket is.¹⁵³ November 3-án „a külföldön tartózkodó, illetőleg az ismeretlen helyre vagy külföldre távozott személyek által vagy ellen indított perek és bírói végrehajtási eljárások tárgyában” (4301/1949. M. T. sz.) rendeletre hívta fel a figyelmet.¹⁵⁴ A Múzeum alkalmazottai december 16-án tettek esküt a Magyar Népköztársaság alkotmányára.¹⁵⁵

¹⁵⁰ Magyar Közlöny 5. (1949) 33. sz. 302–303.; SzMI 138/1949. M. N. Múzeum Tan. 211/1949. sz. átirat 3 rendkívül fontos kormányrendelet tbn. 1949. febr. 24.

¹⁵¹ Magyar Közlöny 4. (1948) 134. sz. 1359.; Magyar Közlöny 5. (1949) 39. sz. 345.; SzMI 170/1949. M. N. Múzeum Tan. 279/1949. sz. demokráciaellenes magatartás következményeinek kiterjesztése közszolgálati alkalmazottakra. 1949. márc. 14.

¹⁵² Magyar Közlöny 5. (1949) 208. sz. 1687–1688.; Magyar Közlöny 5. (1949) 209. sz. 1703–1704.; SzMI 686/1949. M. N. Múzeum Tan. 1507/1949. sz. átirat 1949. szept. 1 – október 14. közt megjelent a múzeumokat érintő rendeletek jegyzékét beküldi. 1949. okt. 19.

¹⁵³ Magyar Közlöny 5. (1949) 184. sz. 7.; Magyar Közlöny 5 (1949) 194. sz. 1505–1506.; Magyar Közlöny 5. (1949) 195. sz. 1577–1578.; Magyar Közlöny 5. (1949) 213. sz. 1754.; SzMI 686/1949. uo.

¹⁵⁴ Magyar Közlöny 5. (1949) 226. sz. 1851–1852.; SzMI 718/1949. M. N. Múzeum Tan. 1566/1949. sz. átirat a külföldön tartózkodó személyek által vagy ellen indított peres eljárás szabályozása tbn. 1949. nov. 4.

¹⁵⁵ SzMI 827/1949. a.) H-ból az O. M. Sz. Múzeum alkalmazottai f. év dec. 16-án az esküt letették. b.) M. N. Múzeum Tanácsának a letett eskü 1 példányát megküldjük. 1949. dec. 16.

Védettség, magántulajdon és törvényerejű rendelet

A magántulajdonban lévő műtárgyak állami védettségének kialakulása hosszabb folyamat eredménye.¹⁵⁶ 1949-es törvényi szintű megvalósulásához hozzájárult egyrészt a háború utáni tömeges legális és illegális műtárgy kivitel, másrészt a megváltozott politikai rendszer. Előkészítéséhez folytatták a magántulajdonú műtárgyállománynak az 1945-től, a mentésekor megkezdett felmérését, illetve ellenőrzését. Kiadásuk fokozott korlátozása mellett számba vették az állami intézményekben elhelyezett magántulajdonokat. A szigorítást jelezte Oltványi Imre az MNM elnökének 1949. január 21-én kelt átirata, melyben felszólította az egyes főigazgatókat „hogy semminemű, a vezetése alatt álló intézetben letétképpen (sic!) vagy más címen őrzött műtárgyat, vagy muzeális jellegű anyagot semmiképpen (sic!) se adjon ki, még a fennálló jogszabályok, vagy a letéti szerződés stb. alapján arra jogosított személyeknek sem, a Tanácstól nyert felhatalmazás nélkül.”¹⁵⁷ A VKM a határozatot március 8-án a Jeszenszky- és a Fügedi-féle miniszteri biztosságokra is kiterjesztette.¹⁵⁸ Emellett Dobrovits 1949. január 22-én levélben bekérte az egyes főigazgatóktól „a nem a Múzeum tulajdonát képező muzeális értékű anyag” kimutatását. Genthon február 2-án, majd március 12-én a bejelentési kötelezettségnek eleget tett, amit a múzeumi tanács március 23-án tartott ülésén tudomásul vett.¹⁵⁹

A Történeti Múzeum főigazgatója 1949. január 25-én tájékoztatást kért a múzeumi tanácstól az egyházi és a régi főúri kincstárak hollétéről.¹⁶⁰ Oltványi, az MNM elnöke ezért február 2-án levélben hívta fel Ortutay kultuszminiszter figyelmét a magyar műkincsállomány azon jelentős darabjaira, amelyek

¹⁵⁶ *Farkas Kornél*: Ingó műemlékek védelme a magyar művészettörténeti irodalomban. In: Móra Ferenc Múzeum Évkönyve. Történeti tanulmányok 12. Szeged 2009. 409–449.

¹⁵⁷ MNL OL K 726 70/1949. Műtárgyakra vonatkozó letiltó határozat. 1949. jan. 21.; SzMI 32/1949. a.) M. N. Múzeum Tan. 72/1949. sz. kimutatást kér ideigl. jellegű letétek, illetve muzeális értékű anyag őrzéséről b.) M. N. Múzeum Tan. 70/1949. a múzeumban őrzött műtárgy vagy muzeális jellegű anyag a Tanács felhatalmazása nélkül nem adható ki. 1949. jan. 25.

¹⁵⁸ MNL OL K 726 70/1949. uo.

¹⁵⁹ MNL OL K 726 72/1949. Körlevél az egyes intézményeknél lévő idegen muzeális anyagok bejelentése tbn. 1949. jan. 22.; SzMI 32/1949. uo.

¹⁶⁰ MNL OL K 726 83/1949. Történeti Múzeum: Egyházi és főúri kincstárak műkincseinek hollete felől tájékozódást kér. 1949. jan. 25.

egyházi gyűjteményekben szerepelnek. Kérte, hogy tájékozódjanak hollétükről.¹⁶¹ Dobrovits pedig bizalmas átíratot intézett az intézmények főigazgatóihoz és a két miniszteri biztoshoz: „A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa attól az aggodalomtól vezetve, mellyel a magyar nemzeti múlt emlékeinek sorsát kíséri és azon felelősségérettől eltöltve, mellyel a magyar múlt tárgyi emlékeinek megőrzése iránt tartozik, kötelességének tartja, hogy tudomást szerezzen mindazon, az ország területén található műtárgyakról, melyek a felszabadulás előtt Budapesten és vidéken magángyűjteményekben foglaltak helyet és melyeknek sorsáról azóta megnyugtató értesülést nem minden esetben sikerült szereznie.”¹⁶² A tanácsos adatokat kért ezekről, amiket a címzettek megküldtek részére.¹⁶³ A Szépművészeti Múzeum például február 24-én közölte az országban található kiemelkedő magángyűjtők tulajdonát képező műtárgyak jegyzékét.¹⁶⁴

Az MNM Szervezeti Ügyviteli és Igazgatási Szabályzata a magántulajdonú műtárgyak letétbevételéről nem rendelkezett, az intézményeknél az nem egységes gyakorlat szerint történt. Az igazgatótanács az 1934. évi VIII. tc. 6. paragrafusában¹⁶⁵ biztosított jogánál fogva, 1949. július 8-án az 1170/1949. sz. alatt határozatot hozott az egységesítésről. Dobrovits 27-én megküldte véleményezésre annak szövegét Genthonnak is. A Közalapítványi Ügyigazgatóság¹⁶⁶ augusztus 15-én módosította azt, végül október 14-én fogadták el végleges formájában:

„1./ A Magyar Nemzeti Múzeum szervezetébe tartozó Intézmények vezetői, vagy megbízottai letéti anyagot idegen intézményektől, vagy más természetes /magán/ és jogi személyektől – a zárt kéziratletétek alábbi szabályozott kivételével – csakis letéti szerződéssel, valamint két példányban szabályszerűen kiállított részletes »letéti jegyzék« ellenében vehetnek át a Tanács jóváhagyásától feltételezetten. 2./ A letéti időtartam legalább három év, amelyen belül a letét vissza nem követelhető. 3./ A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa kiköti magának a letéti tárgyak kiállítási jogát, de nem kötelezi magát a letétbe vett tárgyak kiállítására.

¹⁶¹ MNL OL K 726 134/1949. MNM Tanácsa átíratra dr. Ortutay Gyula miniszternek (VKM) egyházi műkincsek sorsa tbn. 1949. febr. 2.

¹⁶² MNL OL K 726 135/1949. Budapesti és vidéki magángyűjteményekben levő műtárgyakról jelentés. 1949. febr.–márc.

¹⁶³ Uo.

¹⁶⁴ SzMI 142/1949. A M. N. Múzeum Tanácsának megküldjük a magyar magán- műgyűjtők tulajdonát képező műtárgyak jegyzékét. 1949. febr. 26.

¹⁶⁵ A Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának kiadványai I. Bp. 1937. 9.

¹⁶⁶ Működéséről lásd *Voit K.*: Fejezetek i. m. 54–63.

4./ A zárt kéziratokra vonatkozólag ugyanezen rendelkezések /1/, /2/, /3/, /5/, /6/, /7/ pont irányadók az alábbi eltéréssel: a./ a zárt kéziratanyagnál a Magyar Nemzeti Múzeum nem kötheti ki magának a kiállítás jogát. b./ a letétbevevő Intézmény vezetőjének módot kell nyújtani arra, hogy a letétbehelyezéskor a letétbehelyezett anyagot megtekinthesse és a letétbehelyezett iratcsomag tartalmáról és jellegéről meggyőződhesse. 5./ A letétbehelyezett (sic!) anyag publikációjának és felhasználásának módjára vonatkozólag az Intézmény vezetője a letétbehelyezővel egyetértőleg (sic!) intézkedhetik. 6./ A letéti szerződést, amelyet a letevővel az Intézmény vezetője köt meg, annak írásba foglalása és a letevő, valamint az Intézmény vezetőjének két tanú előtt történt aláírása után jóváhagyás végett be kell mutatni a Tanácsnak. A Tanács a jóváhagyás kérdésében a Közalapítványi Ügyigazgatóság meghallgatása után határoz. A Tanács a jóváhagyást a letéti szerződés tartalmának megváltoztatásától is függővé teheti. 7./ A Tanács jóváhagyásával a letéti szerződés hatályba lép. A Tanács jóváhagyó záradékát rá kell vezetni a letéti szerződésre, a szám és keltezés feltüntetésével.”¹⁶⁷

A határozat nem vonatkozott sem a kiállításokhoz történő kölcsönzésekre, sem az intézmények egymás közötti cseréjére.¹⁶⁸ A múzeumi tanács ezért október 27-én ismételten bekérte a magánletétek jegyzékét az intézményektől. Vayer főigazgató-helyettes a Szépművészeti Múzeum részéről november 5-én tett eleget beszámolási kötelezettségének.¹⁶⁹

Dobrovits 1949. november 17-én felhívta Vayer figyelmét „a Népköztársaság Elnöki Tanácsának 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelete a múzeumokról és a műemlékekről”, valamint „a múzeumokról és műemlékekről szóló 1949. évi 13. számú törvény hatálybalépésével kapcsolatban felmerülő egyes kérdések szabályozása” [1620-34/1949. (237) V. K. M. sz.] és „a könyvek és műtárgyak értékbecslésével, valamint a külföldre történő kivittel kapcsolatos eljárás

¹⁶⁷ MNL OL K 726 1170/1949. Letétbevétel feltételeinek szabályozása a Magyar Nemzeti Múzeum intézményeinél. 1949. júl. 22.; SzMI 532/1949. M. N. Múzeum Tan. 1170/1949. sz. a letétbevétel feltételeinek szabályozása a M. Nemzeti Múzeum intézményeinél. 1949. aug. 4.

¹⁶⁸ SzMI 640/1949. M. N. Múzeum Tan. ad 1170/1949. sz. a letétbevétel feltételeinek szabályozása, nem vonatkozik sem kiállításokra adott kölcsönzésekre, sem intézményeinek egymás közötti cseréjére. 1949. szept. 26.

¹⁶⁹ MNL OL K 726 1112/1949. Idegen tárgyak bejelentése. Múzeumi letétek. 1949. júl. 8.; SzMI 710/1949. M. N. Múzeum Tan. 1112/1949. sz. átirata nem múzeumi tulajdont képező tárgyak bejelentése. 1949. nov. 4.

szabályozása” [1621-28-1949. (237) V. K. M. sz.] rendeletekre.¹⁷⁰ A múzeumi tanácsos ezekre hivatkozva kérte ugyanazon hónap 28-án az intézmény birtokában őrzött, de nem muzeális tulajdont képező műtárgyak bejelentését. A főigazgató-helyettes ennek megfelelően december 30-án ismételten felterjesztette a magánletek jegyzékét, de ekkor már az időközben megalakult MMOK-nak.¹⁷¹

Az 1949. évi 13. számú törvényerejű rendelet kiterjedt az állami műkereskedelem ellenőrzésére is. A kultuszminiszter 1949. november 28-án az 1620-36/1949. V/2. sz. átiratában annak végrehajtásához, az Árverési Csarnok és Zálogház Nemzeti Vállalat muzeális értéktárgyainak rendszeres felülvizsgálatára bizottságot küldött ki, melynek vezetője Kató György, tagjai pedig Balogh Jolán és Csányi Károly voltak.¹⁷²

A műtárgyvédelem irányítását a múzeumi központ látta el 1953-as megszüntetéséig, majd a feladatot a Népművelési Minisztérium Múzeumi Főosztálya (NMMF) vette át.¹⁷³

Korszakunkban a Szépművészeti Múzeum rekonstrukciója illetve az állami és magángyűjtemények restitúciója elindult, részben megvalósult. A háború okozta hazai műtárgyhiány azonban, több tényező hatására (hadi zsákmányolás, csempészés, kivándorlás) fennmaradt. A megmaradt állomány védelmét is célozta meg 1949 végétől az intézményi centralizáció és a további szabályozás időszaka. A lezáratlan történetek (például a magyar–oroszc restitúció) még megoldásra várnak.

¹⁷⁰ Magyar Közlöny 5. (1949) 237. sz. 17–24.; Magyar Közlöny 5. (1949) 237. sz. 1962–1963.; Magyar Közlöny 5. (1949) 237. sz. 1964–1965.; SzMI 763/1949. M. N. Múzeum Tan. 1621/1949. sz. átirata múzeumok és műemlékek védelmének szabályozása tbn. 1949. nov. 22.; *Sinkó K.*: Nemzeti i. m. 55–58.

¹⁷¹ MNL OL 726 1645/1949. Körlevél a műtárgyak bejelentésével kapcsolatban. 1949. nov. 29.; SzMI 789/1949. M. N. Múzc. Tan. 1645/1949. sz. körlevél a műtárgyak bejelentésével kapcsolatban. 1949. nov. 30.

¹⁷² SzMI 783/1949. Vkm 1620-36/1949.V/2. sz. átirata egyes muzeális jellegű tárgyak számbavétele az Állami Zálogház és Árverési Csarnok N. V. helyiségeiben. 1949. nov. 28. Baloghról lásd MMA 47-48.; Csányiról uo. 153–154.

¹⁷³ *Sinkó K.*: Nemzeti i. m. 62.

Függelék

Magyar Nemzeti Múzeum 1802.

Tárgy: Jelentés a VKM-ban tartott hitbizományi műtárgyi ülésről.

Országos Magyar Történeti Múzeum
Budapest, VIII., Múzeum-körút. 14.

Előzmény: 776/1949. MNM. Tanács
Melléklet: 1 db. PRO MEMORIA az ülés határozatairól

TEKINTETES TANÁCS!

Tisztelettel jelentem, hogy a Tanács megbízásából részt vettem azon az ülésen, mely a V.K.M.-ban a hitbizományi törvény közművelődési vonatkozású rendelkezéseinek végrehajtásával kapcsolatban tartatott. Az ülés tárgysorozatáról, határozatairól és javaslatairól kétoldalas feljegyzés készült, melyet csatoltan beterjesztek.

Tekintettel arra, hogy ezek a határozatok és javaslatok jóformán minden egyes intézményt érintenek és érdekelnek, tisztelettel javaslom, hogy annak másolatát a Nemzeti Múzeum Tanácsa alá tartozó összes intézménynek megküldeni szíveskedjék.

Budapest, 1949 május 13-ikán

Tisztelettel
Mihalik Sándor s.k.
/Mihalik Sándor/

A Magyar Nemzeti Múzeum
Tanácsának
Budapest

Feljegyzés

A Hitbizományi törvény közművelődési vonatkozású rendelkezéseinek végrehajtásával kapcsolatban a vallás- és közoktatásügyi minisztérium elnöki 3. ügyosztályán folyó évi május hó 13. napján értekezlet volt, amelyen a következők vettek részt: dr. Zalán Kornél min. osztályfőnök /igazságügyminisztérium/, dr. Joó Ferenc pénzügyi tanácsos /pénzügyminisztérium/, dr. Benkő Gyula min. tanácsos és dr. Nagyhegyi Zoltán min. titkár /VKM elnöki 3.ü.o./, dr. Bényi László min. titkár /VKM V/2.ü.o./, dr. Róna Pál min. titkár /VKM VI.főo./, dr. Mihalik Sándor főigazgató /Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsa/, dr. Fügedi Erik a Veszélyeztetett Magángyűjtemények miniszteri biztosa, dr. Dercsényi Dezső /MOB/, dr. Radnóti Aladár /Közgyűjtemények Országos Főfelügyelősége/, dr. Ember Győző főigazgató /Országos Levéltár/ és Szentandrásiné, az Országos Könyvtári Központ kiküldötte.

Az értekezlet beható vizsgálat és megvitatás alá vette a hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949.VII.t.c és a vele kapcsolatban kiadott 33.000/1949.I.M.sz. rendelet rendelkezéseit, valamint az azok értelmezésével és végrehajtásával kapcsolatban felmerülő összes részletkérdéseket és az alábbiakban állapotodott meg:

1/ A hitbizományi törvény 2.§-a alapján állami tulajdonba kerülnek feltétel nélkül nemcsak a szorosabb értelemben vett műtárgyak, hanem az egyéb történelmi vagy közművelődési szempontból jelentős tárgyak így tehát a könyvtárak és levéltárak is.

2/ A törvény végrehajtásával kapcsolatos feladatokat általában a Veszélyeztetett Magángyűjtemények miniszteri biztosa fogja tárcánk részéről ellátni, ebből a célból személyzetét a lehetőséghez és szükséghez képest szaporítani fogják.

3/ A törvény hatálya alá eső hitbizományok névsora a miniszteri biztos rendelkezésére áll, azonban az igazságügyminisztérium IX. ügyosztályán nevezett ellenőrizni fogja annak pontosságát, ugyancsak össze fogja hasonlítani a névsort dr. Petrovay Zoltánnak a hitbizományokról 1931-ben megjelent művében közölt jegyzékkel is.

4/ A miniszteri biztos az illetékes pénzügyigazgatásnál vagy hitbizományi bíróságnál felül fogja vizsgálni azoknak a hitbizományoknak leltárát, amelyekre vonatkozóan pontos adatai eddig nem voltak. A felülvizsgálat során számba vett és tárcánkat érdeklő ingóságok további sorsát ezen az alapon gondozni fogja.

5/ A pénzügyigazgatóságok a törvény alapján állami tulajdonba kerülő és beszállított ingóságok részére gyűjtőállomásokat fog létesíteni. A gyűjtőállomásra beérkező és tárcánkat érdeklő ingóságokról a pénzügyigazgatóságok tárcánknak jelentést fognak tenni, ettől függetlenül a miniszteri biztos a lehetőséghez képest a gyűjtőállomásokon összegyűlt anyagot maga is át fogja vizsgálni.

6/ Az olyan esetekről, amikor kétséges, hogy műtárgyról, vagy házi felszerelési tárgyról van szó, a pénzügyminiszter értesíteni fogja minisztériumunkat, ilyen esetben a rendeletben szerzett háromtagú tárcaközi bizottság megalakítása iránt az V/2. ügyosztály fog gondoskodni.

7/ A hitbizományi birtokos rendelkezése alól kikerült /széthordott/ vagyontárgyak felkutatása iránt a pénzügyigazgatóságok a rendőrhatalóságok útján fognak gondoskodni, a miniszteri biztos azonban helyszíni tárgyalásai során igyekezni fog a tárcánkat érdeklő tárgyak felkutatását és összegyűjtését saját intézkedési körébe vonni.

8/ A fenti eljárás alapján tárcánk kezelésébe kerülő vagyontárgyak elszállítása és végső elhelyezése kérdésében az V/2. ügyosztály fog intézkedni, a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának és a miniszteri biztosnak közbenjöttével (sic!).

9/ A hitbizományok megszüntetésével kapcsolatban fentiek szerint tárcánkra háruló feladatok elvégzéséhez szükséges költségeket az V/2. ügyosztály póthitel formájában fogja előteremteni.

10/ A hitbizományok megszüntetéséről szóló törvényen kívül /népbírói ítélet, elhagyott javak/ állami tulajdonba vett kulturális vonatkozású tárgyakkal kapcsolatban tárcánk azt az álláspontot fogja képviselni, hogy a hitbizományi megkötöttség alá eső ingóságok csak a hitbizományi törvény alapján kerültek állami tulajdonba. A pénzügyminiszter képviselője ezzel kapcsolatban egyébként ígéretet (sic!) tett, hogy az ilyen,

valamint nem hitbizományi vagyonhoz tartozó, de kulturális jellegű állami vagyontárgyakat is közgyűjtemények őrzetébe fogják bocsátani. E megállapodás alapján az V/2. ügyosztály a Magyar Nemzeti Múzeum Tanácsának a követendő eljárásra nézve tájékoztatni fogja. /Vonatkozik ez különösen a Vagyonmentő és a Külforgalmi NV aukcióira./

11/ A pénzügyminiszter a pénzügyigazgatóságokat részletes körrendeletben fogja a törvény végrehajtásával kapcsolatban követendő eljárásról tájékoztatni, ebben a körrendeletben a tárcánkat érdeklő kérdéseket velünk egyetértésben fogják szabályozni, a körrendelet előkészítési munkálataiban a miniszteri biztos fog részt venni, kiadás előtt azonban a VKM illetékes ügyosztályai is megkapják hozzászólásra. A pénzügyminiszter és az igazságügyminiszter a pénzügyigazgatóságokat, illetve hitbizományi bíróságokat körrendeletben fogja felhívni, hogy a miniszteri biztost munkájában támogassák.

Budapest, 1949. évi május hó 13. napján.

MNL OL K 726 766/1949. Hitbizományok megszüntetéséről szóló 1949:VII.tc. 3.§./1/bek. foglalt rendelkezések végrehajtásának előkészítése. 1949. máj. 7.

ART OBJECTS ON THE MOVE

The Hungarian National Museum of Fine Arts after World War II

by Farkas Kornél

SUMMARY

The author has investigated the provenance of various pieces of art in the Hungarian Museum of Fine Arts since 2005. The movements of art provenance belonging to national and private collections could not be reconstructed without a profound knowledge of the Museum's history and of the various measures that were taken in the period under scrutiny. The result of such research work was the study entitled „Art Objects on the Move, 1938-1945”, which appeared in 2009 in the same review. Research was then extended to the postwar years, and the author, based on the documentation in the archives of the Museum of Fine Arts and of the Hungarian National Archives, continued to explore the whole spectrum of events between 1945 and 1949. The paper offers insight into the competences of the Museum, its postwar reconstruction and the rescue of its collections, the restitutional procedures, and the impacts of nationalisation. The chief aim of the paper (which is published in two parts) is to clarify unknown or mistaken points in the period examined, to facilitate further research, and to commemorate the achievements of various persons.